

ASZARONIA

MÚZEUMI KÖZLEMÉNYEK

2006.

44/1.

ARRABONA 44/2.

A CASTRUM BENE EGYESÜLET
12. VÁNDORGYŰLÉSÉNEK ELŐADÁSAI

ARRABONA

44/2.

A CASTRUM BENE EGYESÜLET 12. VÁNDORGYŰLÉSE
A VÁRKUTATÁS ÍROTT ÉS KÉPI FORRÁSAI
Győr, 2006. május 26–27.

ARRABONA 44/2. 2006
A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Közleményei

Főszerkesztő:
Székely Zoltán

Arculatterv és technikai szerkesztés:
Tanai Csaba Taca

Olvasószerkesztő:
Csécs Teréz

Német fordítás:
Kohut Gyuláné
az Idegennyelvi Szolgáltató Munkaközösségi Bt. munkatársa

Angol fordítás:
Kovács Lajos

A kiadvány megjelenését támogatták:
Győr-Moson-Sopron Megyei Önkormányzat
Castrum Bene Egyesület

A borítón:
Georg Hoefnagel: Győr látképe, 1598

ISSN 0571-1304

Kiadja: Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága
Felelős kiadó: Perger Gyula igazgató
Nyomdai kivitelezés: PALATIA Nyomda és Kiadó Kft.
Megjelenik: 500 példányban

ARRABONA 44/1.

ÜNNEPI KÖTET
A 65 ÉVES TOMKA PÉTER TISZTELETÉRE

ARRABONA

44/1.

ÜNNEPI KÖTET
A 65 ÉVES TOMKA PÉTER TISZTELETÉRE

ARRABONA 44/1. 2006
A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Közleményei

Főszerkesztő:
Székely Zoltán

Arculatterv és technikai szerkesztés:
Tanai Csaba Taca

Olvasószerkesztő:
Csécs Teréz

Német fordítás:
Rezümék: Kohut Gyuláné,
az Idegennyelvi Szolgáltató Munkaközösségi Bt. munkatársa
Tanulmányok: H. Simon Katalin

Angol fordítás:
Kovács Lajos

A kiadvány megjelenését támogatták:
Győr-Moson-Sopron Megyei Önkormányzat
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

nka

Nemzeti Kulturális Alapprogram

A borítón:
Hun állatszobrocska, Árpás – Széruskert
(Faszobrocska arany borítással)
5. század, Xántus János Múzeum Ltsz. 85.5.7.

ISSN 0571-1304

Kiadja: Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága
Felelős kiadó: Perger Gyula igazgató
Nyomdai kivitelezés: PALATIA Nyomda és Kiadó Kft.
Megjelenik: 500 példányban

A KACAGÓ TOMKA

Értekezésem témáját az ornitológia köréből választottam. Tárgya egy, a fehér hollóhoz hasonlatosan ritka madárfaj ezen belül is különleges egyede. A museoaves családjába, az archeologi obscuri félék közé tartozik. Az egyedi példány megfigyelését 15 évvel ezelőtt kezdtem meg, amikor párjával együtt leszállt petőházi ásatásom terrazzo padlójára. Azóta évről évre huzamosabb ideig tartó együttléteink során elegendő adatot gyűjthettem róla, ezeket szeretném itt közreadni.

Jelenleg Győr városában észlelhető leggyakrabban, fészke a Lukács Sándor utca egyik házának felső szintjén található. Innen minden nap kirepül élelemszerzés és szerteágazó társas kapcsolatainak ápolása céljából. Időnként nagyobb távolságokat is megtesz, meggyeszerre felbukkan, sőt az ország bármely pontján előfordulhat, de mindig visszatér fészkére. Megjelenését messzehangzó kacaj előzi meg, amiről bárki könnyen felismerheti. A kacaj könnyed, gáttalan szárnyalása jól reprezentálja madarunk derűs, másokat is megnyugtató lelki alkatát.

Különös szokása, hogy évszakokra való tekintet nélkül, előszeretettel rabolgat sírokat, kiváltképp kedveli az avar csecsebecséket. E tekintetben némileg a szarkára emlékeztet. E szokása megkívánja, hogy jól tűrje a hideget, meleget, éhezést és egyéb kínzatásokat. Hideg, nyirkos őszi estéken fészke felől panaszos nyögések hallhatók, amiket a madarat káros szenvedélye miatt kínzó reuma számlájára írhatunk. A nyári hőség heves izzadságpatakok keletkezését idézi elő nála. Ilyenkor tolla átnedvesedik. A sós cseppeket heves fejrázás kíséretében a körülötte kapirgáló tojókra permetezi. Nem tudom még biztosan, lehet-e ezt az udvarlás bizonyos formájának tekinteni. Általában csapatosan jár szenvedélyét kielégíteni, de folyton keresi az alkalmat, hogy egyedül maradhasson és magányos megfigyeléseket tehessen. Így aztán rendszerint ebéd nélkül marad. Hasznos tulajdonság ez párkapcsolata szempontjából, mert párja este bármit is tesz elé, azt válogatás és fanyalgás nélkül magába temeti. A madarak nagy társas összejövetelein azonban vigyázni kell vele, mert előszeretettel csipegeti fel mások elől is a finom falatokat, sőt a szerte álldogáló boros, pezsgős, pálinkás stb. poharak kihez tartozása sem jelent akadályt szomjú torkának, bármelyikbe beledugja csőrét. Énekhangja silány, de füttyögetéssel és a szöveg mormolásával részt vesz a közös mulatozásokban.

Hűségés típus, párját egy életre választja. A tojó szintén élvezetét leli különös életmódjában. Fészkében és környezetében az előforduló tyúkpöröket már említett kacajával könnyen leszereli. Ez a tulajdonsága a madarak körében ritka, veleszületett bölcsességéről árulkodik. Béketűrése szinte rendíthetetlen. Sorozatos zaklatással ki lehet ugyan hozni sodrából, ám nem érdemes, mert ilyenkor félelmetesnek mutatkozik és tőle szokatlanul kezd viselkedni, például kiabál. Furcsa szokása még, hogy álmában is figyel. Miközben alszik, értesül a közben róla elhangzó pletykákról és pontosan tudja a meccs eredményét. Fiókáit gondosan, nagy szeretettel neveli, sőt a fészekidegen fiókák ápolásának gondját is hajlandó magára vállalni. Nevelési módszere mégis veszélyesnek mondható, mert kutató szenvedélyét sikeresen plántálja át a zsenge és jól formálható csibelelkekbe.

/Sajnos nem kerek a dolog, hiányzik a befejezés. De talán így a jó, mert megfigyeléseimet még sok-sok éven át szeretném folytatni!/

a Gabrieli

A köszöntő elhangzott 2000. október 13-án
Tomka Péter 60. születésnapjára ünnepségen

Fettich Nándor rajza Szeged, 1962. augusztus 26. (M. Bally-Fettich tulajdona)

Köszöntő Tomka Péternek!

Adjon Isten

bort, búzát, békességet,
langobardtól ékességet!
Sok ásatást, hét határig,
míg a kezéd még nem fázik!
Önálló köteted legyen,
s házad fenn a Csanakhegyen.
Adjon Isten minden jót,
sok unokát, mosolygót.

Legyen időd a munkára,
nevetésre, mulatságra,
(Nem vagyok egy rigmusköltő!)
Jusson még egy emberöltő,
s aki sorsod fonalát veled szövö,
életed párja: Eszter, a Szőnyi.
Kívánom én, ím a lista,
Éljen soká Péter, a Tomka!

Szentpéteri József

AMIRŐL A TÉRKÉPEK MESÉLNEK...

ADALÉKOK AZ AVAR KORSZAK KELTEZÉSI PROBLÉMAKÖRÉHEZ*

*Ez a tanulmány kutatástörténeti korkép:
tükörképe annak a keltezési gyakorlatnak,
mely régészetünkre 2002-ben jellemző volt*

Bevezetés

Nemzetközi együttműködés keretében 2002 végén jelent meg az avar kori lelőhelykataszter kettős kötete (ADAM).¹ A hagyományos módon, könyvként publikált adatbázis elektronikus formában való közlése még néhány évet várat magára. Ezért a mintegy három és félezer lelőhely könnyebb áttekintése céljából a következőkben olyan összefüggéseket közlök, melyek egyrészt módszertani kérdéseket érintenek, másrészt felhívják a figyelmet néhány olyan problémára, melyeket a kutatás mai állása szerint még nem sikerült megnyugtatóan tisztázni.²

Az ADAM összefoglaló térképmellékletei ugyan jó támpontokat adnak a korszak lelőhelyeinek áttekintéséhez, ám részletesebb lekérdezéshez nem nyújtanak segítséget.³ A most összeállított lelőhely-elterjedési térképek — az alábbiakban ismertetett keltezési szempontok figyelembe vétele mellett — alkalmasak arra, hogy az avar kori településterület változásait negyedszázadonként nyomon kövessük.⁴

A negyedszázados keltezés alkalmazása az ADAM-ban

Az 568-ban a teljes Kárpát-medencét birtokba vevő avarság és a 895-ben ugyanitt letelepedő magyarság megjelenése között 327 év telt el. A két szélső időpont közé tehető avar korszak régészeti leletanyagának általánosan elfogadott relatív időrendje a többes (kettős, illetve hármas) felosztáson alapul. A kora, közép és késő avar kor abszolút időrendi besorolása, illetve finomabb belső tagolása tekintetében azonban az elmúlt 35 év intenzív kutatásai ellenére sem alakult ki konszenzus a hazai és a nemzetközi kutatás körében.⁵

A lelőhelykataszter összeállításakor olyan megoldást kellett választani, amely az eltérő szemléletmódú leírásokat lehetőség szerint egységes keretek közé illeszti: erre — éppen a kompromisszumra törekvés jegyében — a *semleges* negyedévszázados beosztás tűnt a legalkalmasabbnak. Ezt a megoldást mind a résztvevő kutatók többsége, mind a két évtizedig folyó munka lektora, Bóna István jóváhagyólag elfogadta, illetve maga is használta saját szócikkeinek írásakor. Természetesen mindenki saját meggyőződése szerint töltötte ki az adott lelőhelynél a *Datierung* rubrikát. Amennyiben a címszó írója ezt elmulasztotta, mint szerkesztő az akkor általánosan használt terminológiát a következő módon interpretáltam, amit a korrektúrafordulók során minden szerzőnek alkalma volt jóváhagyni vagy pontosítani (előre kell bocsátani, hogy az ADAM két évtizedes készülési ideje alatt és azóta sem kaptam ez ügyben érdemi bírálatot):

- (teljes) évszázad: 1–4. negyedszázad,
- az évszázad eleje: 1. negyedszázad,
- az évszázad közepe: 2–3. negyedszázad,
- az évszázad vége: 4. negyedszázad,
- az évszázad első fele: 1–2. negyedszázad,
- az évszázad második fele: 3–4. negyedszázad,
- századforduló: 4. negyedszázad és a következő évszázad 1. negyede.

Kisebb korrekciók történtek akkor, amikor néhány lelőhelynél az évszázad *harmadával* történt a keltezés:

- első harmad: 1. negyedszázad (időszakasz szűkítés),
- második harmad: 2–3. negyedszázad (időszakasz bővítés),
- harmadik harmad: 4. negyedszázad (időszakasz szűkítés).

Amennyiben a szerző nem válaszolt egyértelműen a keltezésre vonatkozó kérdésre, akkor a lelőhely jellemzésénél alkalmazott terminusokból indultunk ki⁶:

- kora avar kor: 6. század 3. negyede — 7. század 3. negyede,
- közép avar kor: 7. század 4. negyede,
- késő avar kor: 8. század (vagy ha kifejezetten erre utalt: 9. század).

Ez az eszköz alkalmas arra, hogy a statikus településtörténeti ábrázolásokat dinamikussá tegyük. A negyedszázados szakaszokra bontott keltezési módszer ugyanakkor *problémákat* is rejt magában, emiatt az így kapott eredményeket fenntartásokkal kell kezelni. Nem feltétlenül az éppen aktuális lelőhely-számok alkotta diagramokból, illetve a kutatástörténetet tükröző elterjedési térképekből kiolvasható jelenségek hangsúlyozására, csupán az általuk érzékeltethető tendenciák bemutatására alkalmasak. Néhány példa a problémák érzékeltetésére: egy-egy szórvány lelet, sír vagy kisebb temető egy teljes századdal való vagy esetleg több évszázadot átfogó keltezése e módszer szerint a lelőhely folyamatosságát mutatja az adott időszakra; a sommás időrendi határok gyakori használata (pl. 6–7, 7–8, 8–9. század) azt jelzi, mintha a kezdő, illetve záró időhatárnál tömeges változások történtek volna. Régóta ismert dilemmát jelentenek egy adott területen feltűnő új népesség (régészeti kultúra) első generációs leleteinek meghatározási nehézségei,⁷ hasonlóan megoldatlan kérdéseket vet föl az, hogy az asszimilációs folyamatok során összeolvadó népességek (fokozatosan megváltozó) tárgyi hagyatéka meddig köthető az egyes etnikumokhoz. Külön figyelmet érdemelnek azok a lelőhelyek, melyek használata az ásatók megfigyelése szerint huzamosabb időre megszakad, ezért esetükben folyamatos fennállásról eleve nem beszélhetünk.

A lelőhely-forrásbázis kiválasztásának szempontjai

A lelőhelykataszter az 1993. évi ásatási adatokkal zárul (3543 lelőhely), az azóta eltelt egy évtized eredményeit nem veszi számba az elemzés (ez a tény gyengíti, de lényeges mértékben nem befolyásolja az alábbiakban bemutatott tendenciákat).

Az ásatások során feltárt *településeket* és a terepbejárások alapján lokalizált *településnyomokat* (összesen 1068 lelőhely) a településföldrajzi szempontból egyenetlen kutatottság miatt kellett mellőzni.

A 2475 temetkezés (beleértve a szórvány- és kincsleletek) közül nem lehetett figyelembe venni a közelebből bizonytalan korú, *avar* koriként keltezett lelőhelyeket (414 eset). Így összesen 2061 lelőhely adataira lehetett támaszkodni a diagramok és térképek összeállításánál.

Az avar kori lelőhelyek térképes–diagramos ábrázolásai

Az eddigi keltezési módszerek árnyaltabb jellemzését teszik lehetővé azok a diagramok és térképek, melyek az avar kori temetők használatának *időtartamára* vonatkoznak. A 2061 lelőhely alkotta adatbázisból kétféle szempontból merítve diagram- és térképsorozatot készítettem: ezek egyrészt megmutatják, hogy a vizsgált negyed évszázadra keltezett temetőkön kívül milyen *korábbi* lelőhelyek voltak még használatban (a jelű sorozat: *visszatekintés*), másrészt pedig azt, hogy a vizsgált negyed évszázad-

ban keletkezett temetők *meddig* maradtak fenn (*b jelű sorozat: előre pillantás* — ez mindig az adott *a jelű* diagram utolsó oszlopának részletezését jelenti). A folyamatok nyomon követését segíti, hogy a térképeken mindig ugyanaz a szín jelzi az azonos negyedszázadban induló temetőket, vagyis a színvilág pontosan tükrözi, hogy — a jelenlegi keltezési módszerek szerint — milyen összetevői vannak az éppen vizsgált korszaknak, azaz a temetkezések által körülhatárolt településhálózatnak.

Az avar kori temetők keltezését összesítő diagram (1. ábra) vízszintes tengelyén a negyedszázados beosztás, függőleges tengelyén a lelőhelyek száma található. Az összesített adatok alapján rajzolt grafikon vonala két helyen olyan törést mutat, mely mindenképpen magyarázatra szorul, és keltezés-módszertani kérdések mérlegelését teszi szükségessé. A két töréspont szerint a 7. század 1. negyedével kezdődő és fél évszázadon át tartó kisebb csökkenés, majd a 8/9. század fordulóján egy ennél jóval nagyobb arányú lelőhelyszám-zuhanás észlelhető.

Szemmel láthatóvá válik az egyes országokban folytatott keltezési gyakorlat *eltérése*, ha csupán a mai államhatárokon belüli időrendi meghatározásokat tekintjük.⁸ Míg az összesített adatokból képzett átlaggal egyezően a grafikon *megtörik* a magyarországi (2.a ábra) és a (volt) jugoszláviai országok 7. századi lelőhelyeinél (2.b ábra), ezzel szemben a szlovákiai (3.a ábra) és az ausztriai (3.b ábra) keltezési mód ezeken a helyeken egyenletes növekedéshez vezetett. A romániai lelőhelyek kis számából (80 eset) adódóan nem lehetett törvényszerűséget levonni (3.c ábra). A 9. század elejéhez köthető lelőhelyek azonban — mindegyik diagram szerint — a 8. századiakhoz képest radikális csökkenést mutatnak.

A következő illusztráción feltüntetett adatok mindig a *változások mértékét* (pozitív vagy negatív irányú elmozdulását) mutatják az előző negyedszázad összesített lelőhelyszámához képest (4. ábra). (A stabilitást esetünkben a nulla-tengely jelenti.) Jól szemlélteti, hogy az avar kori lelőhelyek időrendi besorolásánál három olyan időpont van — a 7. század 1. negyede, a 7/8. századforduló és a 8/9. századforduló — amelyek kitüntetett módon való figyelembe vétele erőteljes növekedést vagy éppen csökkenést eredményezett az oda sorolt lelőhelyek számában. Kérdés, hogy van-e megfelelő indoka a lelőhelyszám ilyen mértékű változásának ezeknél az időpontoknál?

Az ugyanezen adatokból összesített oszlopdiagram (5. ábra) arra szolgál, hogy negyedszázadonként nyomon követhessük az újonnan létesült lelőhelyek és az előző negyedszázadból fennmaradt (régi) lelőhelyek arányát. Az új lelőhelyek mindig az adott oszlop tetején helyezkednek el. Az illusztráció segítségével a főbb tendenciákat a következőképpen foglalhatjuk össze:

A 6. század 2. felében a lelőhelyek folyamatos emelkedése észlelhető. A 7. század elején háromszorosára növekszik az új temetők száma, melyet egyenletes lelőhelyszám-csökkenés követ, miközben kissé növekszik az új lelőhelyek belső aránya. A 7. század utolsó negyedében a tendencia megváltozik, és a lelőhelyek száma növekedni kezd. A 8. század elején ismét 50%-os növekedés regisztrálható, és a lelőhelyszám gyakorlatilag az egész században fennmarad. A 9. század elején radikálisan (egyötödére) esik vissza a lelőhelyek száma (kisebb részt új — nagyobb részt régi lelőhelyekkel), és ez a viszonylag alacsony esetszám a század egészére jellemző marad.

A párhuzamos ábrázolások tanulságai

A 6. század 3. negyede (113 lelőhely, jelkulcsszín: világos lila)

A 6. század 3. negyedében induló lelőhelyek a Kárpát-medencei honfoglaló avarok temetkezéseit rejtik (6/3a ábra). Területi elterjedésük: egyenletes eloszlással Észak-Pannóniában, valamint Pécs környékén, szórva a Duna-Tisza-közének

északi, déli és középső területén, sűrűbben a Tisza–Maros–Körösök vidékén és az Erdélyi-medencében (6/3a térkép). A temetők fele a 7. század harmadik negyedéig lezárul, egyharmada a 7. század utolsó negyedében. Néhányukba a 8. század végén – 9. század elején is temetkeztek, további három lelőhely 9. századdal végződő keltezést kapott (6/3b ábra, 6/3b térkép).

A 6. század 4. negyede (246 lelőhely, jelkulcsszín: sötét lila)

A 6. század 4. negyedére keltezett lelőhelyek száma duplája az előzőeknek. A kezdő időpont szerint közülük 107 az első generációhoz köthető (6/4a ábra). Területi elterjedésük lényegében megegyezik az előzővel, bár sűrűsödnek a temetők. Annyi a különbség, hogy a Duna mentén a Vaskapuig húzódnak le a lelőhelyek (6/4a térkép). Egyharmaduk a 6. század végére – 7. század elejére keltezett. Kétharmaduk egyenletesen csökkenő arányban marad fenn, néhány közülük megéli az avar korszak végét (6/4b ábra, 6/4b térkép).

A 7. század 1. negyede (704 lelőhely, jelkulcsszín: halvány türkizkék)

A 7. század 1. negyedére keltezett lelőhelyek száma a háromszorosára nő, kétharmaduk új (7/1a ábra). Az előzőhöz képest sűrűsödnek a Kisalföldön is (Marcali-medence, Szigetköz, Csallóköz), délnyugaton megjelenik néhány a Száva két partján (7/1a térkép). Egyharmaduk a 7. század végén, egyharmaduk pedig a 8. század végén zárul: ez azt jelenti, hogy zömmel 7–8. századi keltezést kaptak. Egyharmaduk egyenletesen elosztva folyamatosan szűnik meg, közülük néhány megéli a 9. századot (7/1b ábra, 7/1b térkép).

A 7. század 2. negyede (626 lelőhely, jelkulcsszín: királykék)

A 7. század 2. negyedében induló lelőhelyek száma (a jelenlegi keltezésük szerint) erősen csökken, alig van közöttük új temető (7/2a ábra). A településhálózat zömét a korábban keletkezett lelőhelyek teszik ki, a településterület változatlan (7/2a térkép). A kis esetszám (19) miatt továbbélésük nehezen ítéltető meg: zömük még a 7. század folyamán megszűnik, de néhányuk a 8. század elejét, valamint a 8. század végét – 9. század elejét is megéli (7/2b ábra, 7/2b térkép).

A 7. század 3. negyede (612 lelőhely, jelkulcsszín: középkek)

A 7. század 3. negyedére keltezett lelőhelyek száma összességében csökken, ezen belül az új települések száma kissé emelkedik (7/3a ábra). Alapvető változást jelent a Bécsei-medence betelepülése (osztrák keltezés!), valamint a Morva-medencébe való beszivárgás (7/3a térkép). Keltezésük szerint zömmel a 8. század elején, illetve a 8. század végén szűnnek meg. Néhány közülük megéli a 9. századot is (7/3b ábra, 7/3b térkép).

A 7. század 4. negyede (800 lelőhely, jelkulcsszín: sötétkek)

A 7. század 4. negyedében induló lelőhelyek száma egyharmadával nőtt, melyek nagy része új (7/4a ábra). Lassan csökkenő számú lelőhelyeik a 8. század végére zömében megszűnnek (általános keltezésük: 7/4–8/4). Az előző településterülethez képest lényeges változás nem történik a határvidékeken (7/4a térkép). Nem kevés közülük megéri a 9. századot (7/4b ábra, 7/4b térkép).

A 8. század 1. negyede (1263 lelőhely, jelkulcsszín: rózsabarna)

A 8. század 1. negyedében induló lelőhelyek száma megduplázódik, a régi és az új lelőhelyek aránya: 1:3 (8/1a ábra). Ez az első alkalom, amikor a folyóktól a szárazföldek belseje felé is erőteljesen besűrűsödik a településhálózat. Északnyugaton a Morva-medencében, északkeleten pedig a Kassai-medencében a folyók mentén találhatók az új lelőhelyek (8/1b térkép). Keltezésük szerint legnagyobb részük megéli a 8. század végét, bár zömmel ekkor megszűnnek, de majdnem száz közülük megéli a 9. századot (8/1b ábra, 8/1b térkép).

A 8. század 2. negyede (1220 lelőhely, jelkulcsszín: rozsdabarna)

A 8. század 2. negyedére keltezett lelőhelyek között a jelenlegi tudásunk szerint elenyészően kevés az új település (8/2a ábra). A településterület változatlan (8/2b térkép). Az újonnan létrejött lelőhelyek zöme is egy negyedszázadon belül megszűnik (keltezésük: 8. század közepe), néhányuk fennmarad a 9. században (8/2b ábra, 8/2b térkép).

A 8. század 3. negyede (1214 lelőhely, jelkulcsszín: sötétebb barna)

A 8. század 3. negyedében újonnan induló lelőhelyek száma csekély (8/3a ábra), ezek a Morva-medencéhez tartoznak. A településterület lényegében változatlan (8/3b térkép). Zömük a század végén zárul, némelyik megéri a 9. századot (8/3b ábra, 8/3b térkép).

A 8. század 4. negyede (1270 lelőhely, jelkulcsszín: erős barna)

A 8. század 4. negyedében újonnan induló lelőhelyek száma kicsi (8/4a ábra), keltezésük zömmel a 8. század vége – 9. század eleje. Az eddigiekhez képest újdonság a Dráva–Száva közti telepések számának növekedése (8/4a térkép). Néhányuk 9. századi fennmaradása feltételezett (8/4b ábra, 8/4b térkép).

A 9. század 1. negyede (279 lelőhely, jelkulcsszín: halványzöld)

Jelenlegi tudásunk szerint a sommásan „9. századra” keltezett lelőhelyek főleg a Dunántúlon vannak, de a Duna–Tisza-közén és a Tiszántúlon is megtalálhatók (jelkulcs: közepén halványzöld pöttyel jelölt karika). A 9. század 1. negyedében induló új lelőhelyek száma alig haladja meg az előző negyedévszázad lelőhelyeinek egytizedét (9/1a ábra). Keltezésük szerint a 9. század közepénél tovább maradnak fenn. Területi elterjedésük ugyanakkor (erősen megritkulva bár, de) kiterjed a korábbi településterület egészére (9/1a térkép), kivéve a legkeletibb részeket, ami Erdély teljes „földadását” jelenti (9/1b ábra, 9/1b térkép).

A 9. század 2. negyede (172 lelőhely, jelkulcsszín: világoszöld)

A 9. század 2. negyedében induló új lelőhelyek száma (6 eset) minimális (9/2a ábra). Ásatástörténeti sajátosság, hogy zömük a Zala-völgyéhez (Kis-Balaton), valamint az északi határszélekhez kötődik (9/2a térkép). A teljes 9. században fennmaradnak (9/2b ábra, 9/2b térkép).

A 9. század 3. negyede (158 lelőhely, jelkulcsszín: sötétebb zöld)

A 9. század 3. negyedében induló lelőhelyek száma 9 (9/3a ábra). Területileg a Zala-völgyéhez tartoznak, némelyikük a Felső-Tisza-vidéken található (9/3a térkép). A 9. század végéig fennmaradnak (9/3b ábra, 9/3b térkép).

A 9. század 4. negyede (153 lelőhely, jelkulcsszín: sötétzöld)

A 9. század 4. negyedében induló lelőhely jelenlegi ismereteink szerint nincs, az ide keltezettek területi elhelyezkedése megegyezik az előzővel (9/4. ábra, 9/4. térkép).

A jelenségek összegzése, lehetséges magyarázatai

Az avar kori településhálózatot reprezentáló temetők összesített keltezését mutató grafikon (1. ábra) szaggatott vonallal kiegészített változata rámutat a jelenlegi keltezés nehézségeiből fakadó problémák kulcsára (10. ábra). Sem a régészeti leletanyag, sem az írott történeti források (az avar állam belső nehézségei, időnkénti belharcai, fennállásának vége felé pedig a hanyatlása) nem indokolják azokat a nagymértvű lelőhelyszám-csökkenéseket, melyek a 7. század elejétől a század végéig, valamint a 8/9. század fordulót követően bekövetkeztek. A fenti jelenségek hátterében minden bizonnyal a jelenleg követett keltezési gyakorlat rejlik. Minden valószínűség szerint a folyamatos és a szaggatott vonal közötti területen helyezkedhet el a valós keltezésnek megfelelő számú lelőhely.

Mind a két esetben olyan keltezési anomáliáról van szó, melyek tudománytörténeti okokra vezethetők vissza: ezek eredendő oka a magyarországi népvándorlások kutatás vezető személyiségeinek szemléletéhez való alkalmazkodás.⁹ Nem akkor becsüljük meg nagyjaink tudását, ha merő tiszteletből ragaszkodunk a maguk korában a kutatást előrevivő elméleteikhez, amikor bizonyos jelenségek tarthatatlansága az idők során bebizonyosodik. Éppen az általuk elért eredmények meghaladása visz bennünket tovább a kutatómunkában, hogy aztán megoldási javaslatainkat az utónk jövő generáció igazolhassa vagy éppen cáfolhassa.

Utószó

A bemutatott módszertani jelenségekre javasolt megoldások lényege egyrészt a közép avar kori lelőhelyek időrendjének, keltezési szakaszainak (kezdetének, illetve befejeződésének) a jelenleginél pontosabb meghatározása; másrészt a 9. századi szemléletünk újraértékelése a régészeti tárgytípológiai eszközök (tipokronológia) segítségével. Ez utóbbi módszerhez a Lengyel Imre által megkezdett szerológiai vizsgálatok szinte mellékes eredményeként kapott relatív kronológiai sorozatok (leletegyüttes-típusok) is hozzájárulhatnak.¹⁰ Mindezeket a korabeli társadalmi viszonyokat is figyelembe véve, regionális szemlélettel, településtörténeti kutatásokkal szükséges kiegészíteni. Van még mit tennünk.¹¹

JEGYZETEK

* A tanulmány az MTA Régészeti Intézet által 2004. november 26–27-én Budapesten rendezett konferencián elhangzott előadás (Was die Verbreitungskarten erzählen... Beiträge zum Problemkreis der Datierung der Awarenzeit) bővített változata.

- ¹ Szentpéteri 2002.
- ² Az avar korszak térképészeti ábrázolásaival kapcsolatos publikációim (Szentpéteri 1995, 1996) folytatásával új szempontokat kívánok felvetni ezen kérdések megoldásához.
- ³ Az ADAM összefoglaló térképmellékletei: Karte 1: Gesamtkarte der Fundorte, Karte 2: Awarenzeitliche Siedlung(spur)en, Karte 3: Frühawarenzeitliche Gräberfelder, Karte 4: Spätawarenzeitliche Gräberfelder, Karte 5: Awarenzeitliche Gräberfelder (fraglich oder unsicher).
- ⁴ A térképek informatikus kivitelezője HOLL Balázs, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa.
- ⁵ Bálint 2004. Köszönöm, hogy a közép avar korszak keltezési problémáiról frott vitaindító kéziratát még megjelenése előtt rendelkezésemre bocsátotta.
- ⁶ A jelenleg használt terminológia kialakulásának és értelmezésének változásait foglalja össze Bálint Csanád a fenti jegyzetben idézett tanulmányában. A közép avar korszak keltezésének régészeti vetületéről: Kovrig 1963, Szabó 1969, Bóna 1971, Čilinská 1975, Garam 1976, Garam 1978, Garam 1979, Daim 1987, Bóna 1988, Martin 1989, Szentpéteri 1990, Zábonyk 1991. A különböző szempontok táblázatos bemutatása: Vida 1999, 194. A Kárpát-medencei avar korszak legutóbbi összefoglalása régészeti és történeti szempontból: Daim 2003, Pohl 1988, 2003.
- ⁷ Istvánovits–Kulcsár 2001.
- ⁸ Tisztában vagyok ezen eljárás nehézségeivel, ugyanakkor az így számszerűsíthető adatokkal pontosan be lehet mutatni az országonként eltérő keltezési módszereket.
- ⁹ L. Kovrig Ilona, Sz. Garam Éva, s nem utolsósorban Bóna István idézett publikációi.
- ¹⁰ Lengyel Imre ez irányú munkásságából: Költő–Lengyel–Pap–Szentpéteri 1992a–b, Éry 1992.
- ¹¹ Az eredeti előadás szövege az *Antaeus* 2006. évi számában jelenik meg.

IRODALOM

BÁLINT

- 2004 Bálint Csanád: A középvavarkor kezdete és Kuber bevándorlása. *ArchÉrt* 129 (2004) 35–65.

BÓNA

- 1971 Bóna, István: A népvándorlás kora Fejér megyében. (Die Zeit der Völkerwanderung.) In: Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig 5. Főszerkesztő: Fitz Jenő, szerkesztette: Makkay János. Székesfehérvár, 1971, 221–314.
- 1988 Bóna István: Die Geschichte der Awaren im Lichte der archäologischen Quellen. In: *Popoli delle Steppe*: Unni, Avari, Ungari. Cura di O. Capizani. Spoleto, 1988, 437–481.

ČILINSKÁ

- 1975 Čilinská, Zlata: Frauenschmuck aus dem 7.–8. Jahrhundert im Karpatenbecken. *SlovArch* 23 (1975) 63–96.

DAIM

- 1987 Daim, Falko: Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, NÖ Studien zur Archäologie der Awaren 3. Wien, 1987.
- 2003 Daim, Falko: Avars and Avar Archaeology. An Introduction. In: Goetz–Jarnut–Pohl 2003, 463–570.

ÉRY

- 1992 Éry, Kinga: Anthropologische Untersuchungen an der Populationen aus dem 9. Jahrhundert in Westungarn (Gräberfelder Garabonc I und II, Zalasabar–Dezsősziget) [VII. Anhang: biochemische Untersuchungen Professors Imre Lengyel am Knochenmaterial der Bevölkerungsgruppen aus dem 9. Jahrhundert]. *Antaeus* 21 (1992), 375–381, Abb. 38–42.

GARAM

- 1976 Sz. Garam Éva: Adatok a középvarkor és az avar fejedelmi sírok régészeti és történeti kérdéseihez. Zu den archäologischen und historischen Fragen der mittleren Awarenzeit und der awarischen Fürstengräber. *FoArch* XXVII (1976) 129–147.
- 1978 Sz. Garam Éva: A középvarkor sírobulussal keltezhető leletköre. Der mit Grabobulus datierbare Fundkreis der Mittelawarenzeit. *ArchÉrt* 103 (1978) 206–216.
- 1979 Sz. Garam Éva: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre. *FontArchHung*, 1979.

GOETZ–JARNUT–POHL

- 2003 Goetz, Hans–Werner–Jarnut, Jörg–Pohl, Walter: *Regna and Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*. Leiden–Boston, 2003.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR

- 2001 Istvánovits Eszter–Kulcsár Valéria: Az „első nemzedék” problematikája a Kárpát-medencébe bevándorló sztyeppei népeknél. In: *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*. Szerkesztette: Felföldi Szabolcs–Sinkovics Balázs. *Magyar Őstörténeti Könyvtár* 15 (2001), 21–24.

KOVRIK

- 1963 Kovrig, Ilona: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. *ArchHung* XL (1963).

KÖLTŐ–LENGYEL–PAP–SZENTPÉTERI

- 1992a Költő László–Lengyel Imre–Pap Ildikó–Szentpéteri József: Etnikumok, régészeti kultúrák a kora-középkori Pannoniában. (Egy Somogy-megyei régészeti ásatás előzetes eredményei — Vörs). *JAMÉ* XXX–XXXII (1987–1989) 1992, 283–307.
- 1992b Költő, László–Lengyel, Imre–Pap, Ildikó–Szentpéteri, József: Vorläufige Ergebnisse der Ausgrabungen am Gräberfeld Vörs aus dem 9.–11. Jahrhundert (Ungarn, Komitat Somogy). Zur Problematik der Ethnika und archäologischen Kulturen im frühmittelalterlichen Pannonien. *SLA* XL-2 (1992) 223–241.

MARTIN

- 1989 Martin, Max: Awarische und germanische Funde in Männergräbern von Linz–Zizlau und Környe. Ein Beitrag zur Chronologie der Awarenzeit. *WMMÉ* 15 (1989) 65–90.

POHL

- 1988 Pohl, Walter: Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr. München, 1988.
- 2003 Pohl, Walter: A Non-Roman Empire in Central Europe: the Avars. In: Goetz–Jarnut–Pohl 2003, 571–595.

SZABÓ

- 1969 Szabó János Győző: Az egri múzeum avar kori emlékanyaga III. Sírleletek Nagyréde–Ragyogóparton. Der awarenzeitliche Fundbestand des Museums von Eger III. Grabfunde aus Nagyréde–Ragyogópart. *EMÉ* 6 (1969) 29–67.

SZENTPÉTERI

- 1990 Szentpéteri, József: Kisköre avar kori népességének belső rétegződése. Die Innere Gliederung der awarenzeitlichen Bevölkerung von Kisköre. SzMMÉ VII (1990) 139–166.
- 1995 Szentpéteri József: Cartographia avarica. Térképészeti észrevételek ADAM-tól Bajánig. SMK 11 (1995) Kaposvár (1996), 239–254.
- 1996 Szentpéteri, József: Cartographia avarica. Kartographische Bemerkungen von ADAM bis Bajan. In: Etnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert. Hrsg. von Darina Bialeková–Jozef Zábojník. Bratislava, 1996, 151–165.
- 2002 Szentpéteri, József (Hrsg.): Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Varia ArchHung XIII/1–2. 2002. (ADAM).

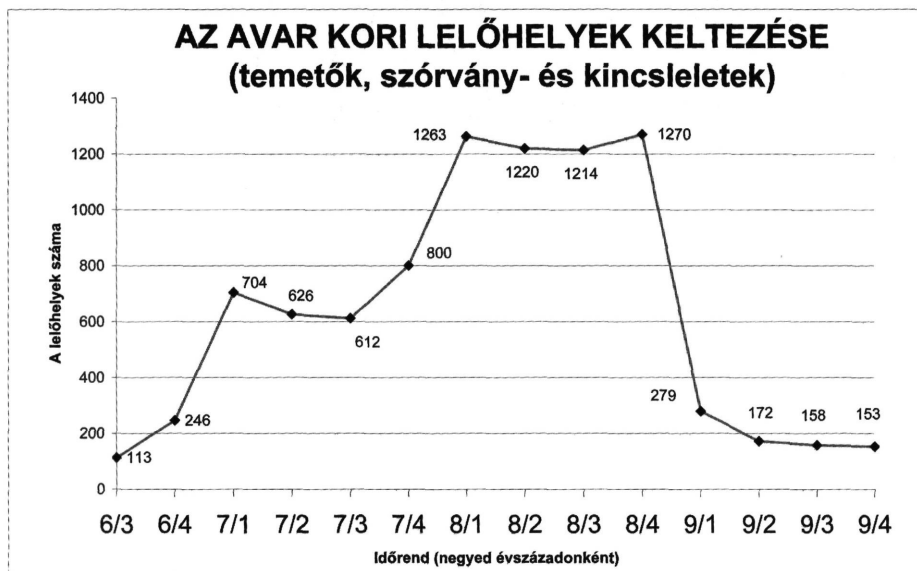
VIDA

- 1999 Vida, Tivadar: Die awarenzeitliche Keramik I. (6.–7. Jh.). Varia ArchHung VIII, 1999.

ZÁBOJNÍK

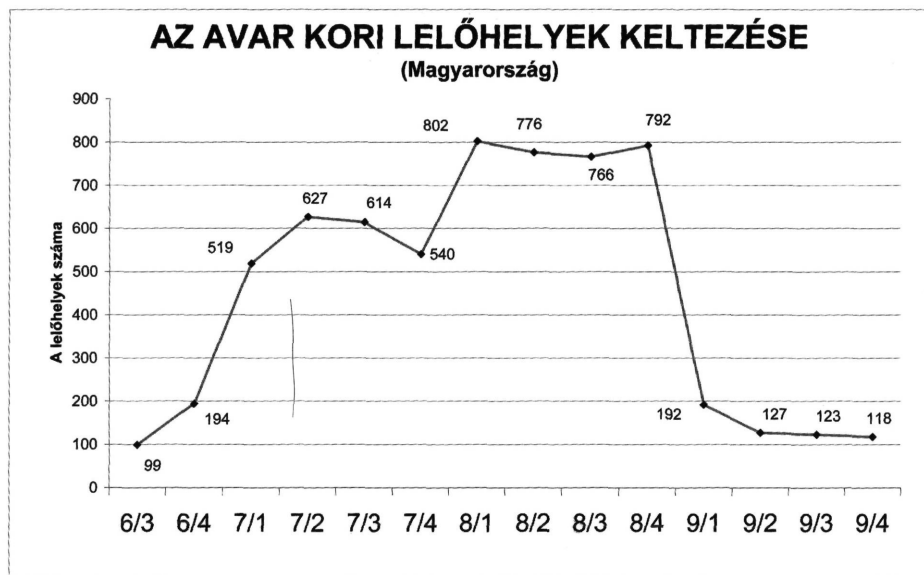
- 1991 Zábojník, Jozef: Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs. Beitrag zur Chronologie der Zeit des awarischen Khaganats. In: K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku. Red.: Zlata Čilinská. Nitra, 1991, 219–321.

DIAGRAMOK

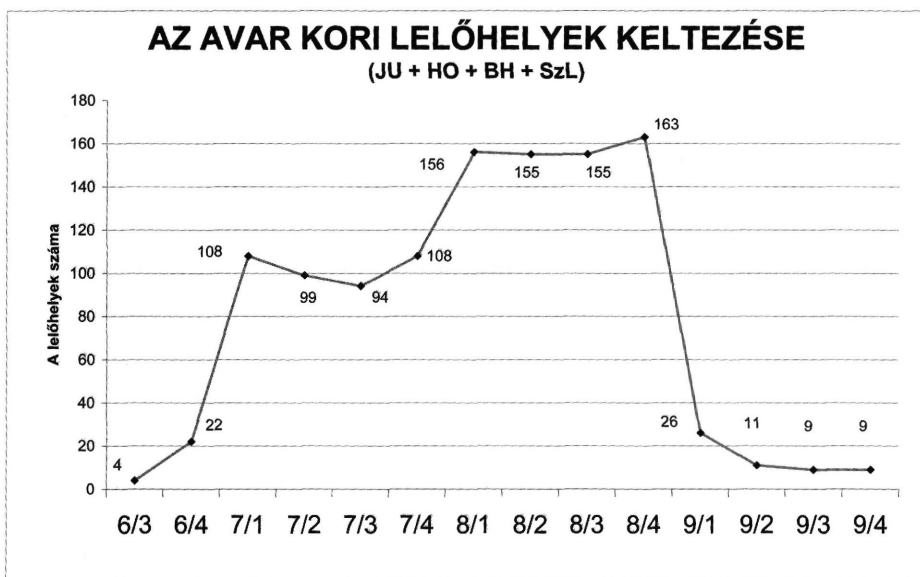
1. ábra

Az avar kori lelőhelyek keltezése (temetők, szórvány- és kincsleletek)

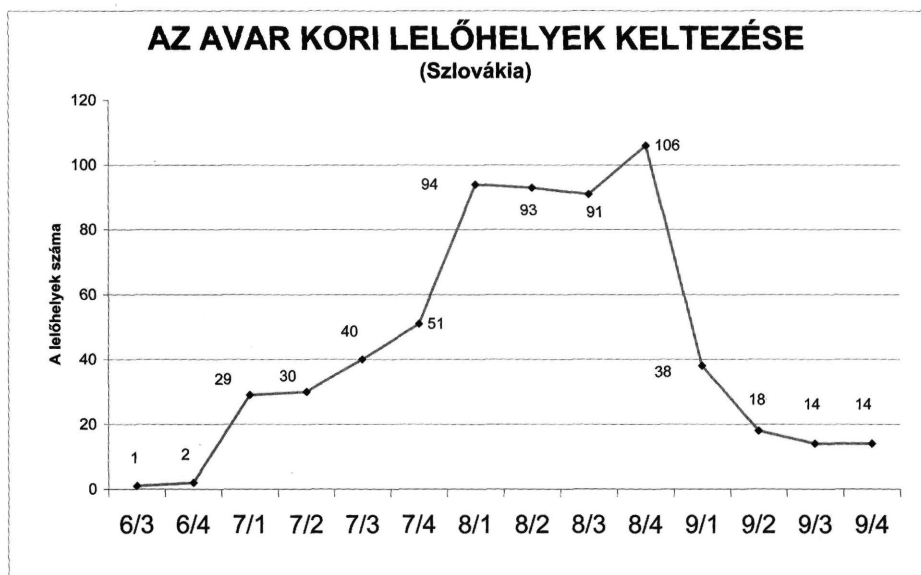
2.a ábra

Az avar kori lelőhelyek keltezése (Magyarország)

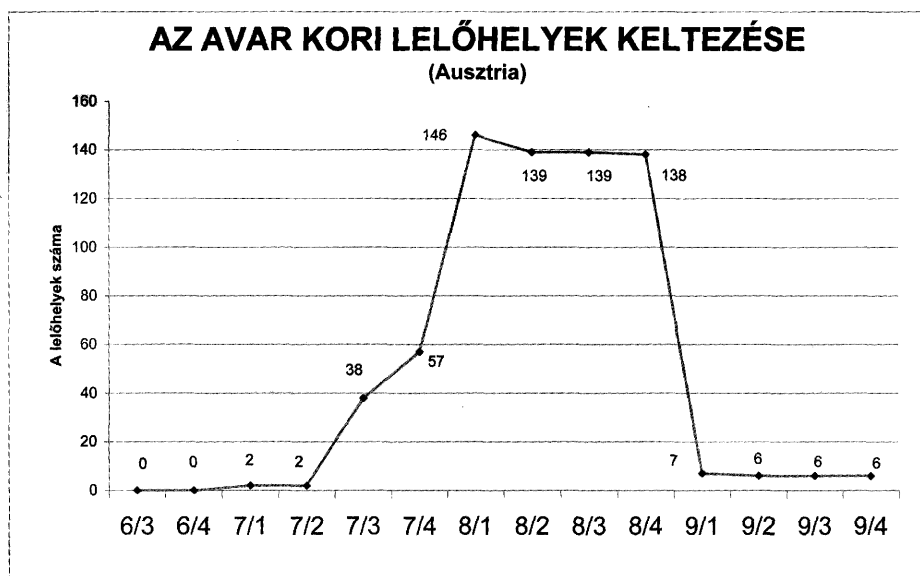
2.b ábra

Az avar kori lelőhelyek keltezése (Jugoszlávia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Szlovénia)

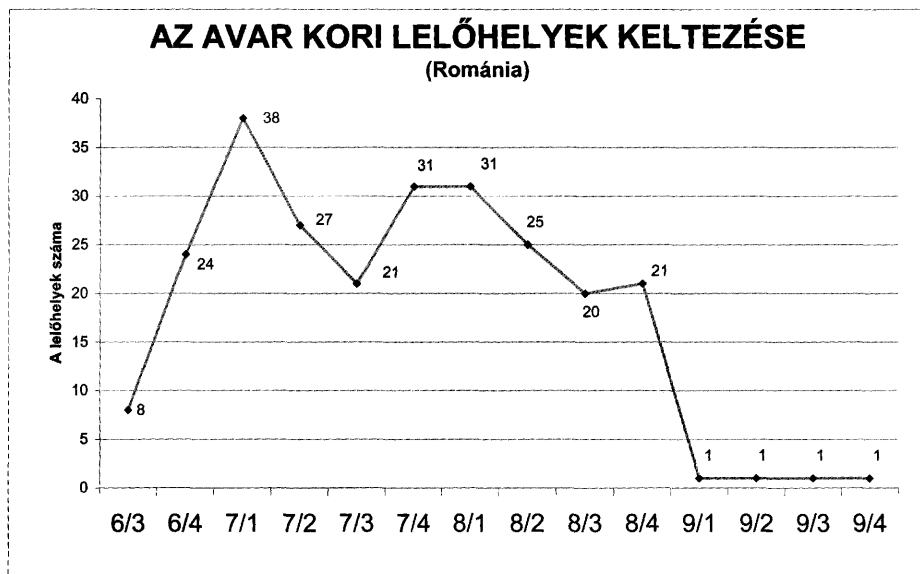

3.a ábra

Az avar kori lelőhelyek keltezése (Szlovákia)

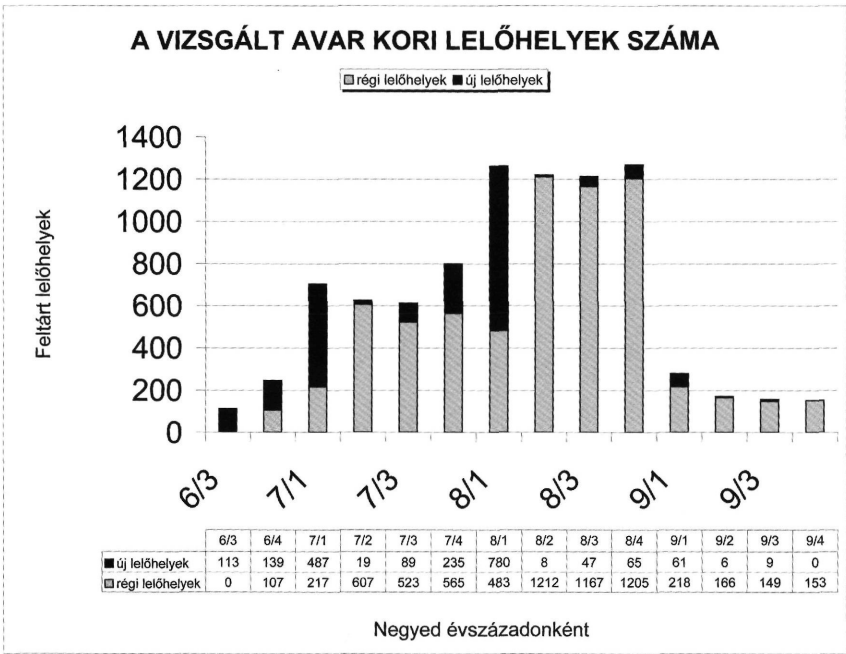
3.b ábra
Az avar kori lelőhelyek keltezése (Ausztria)

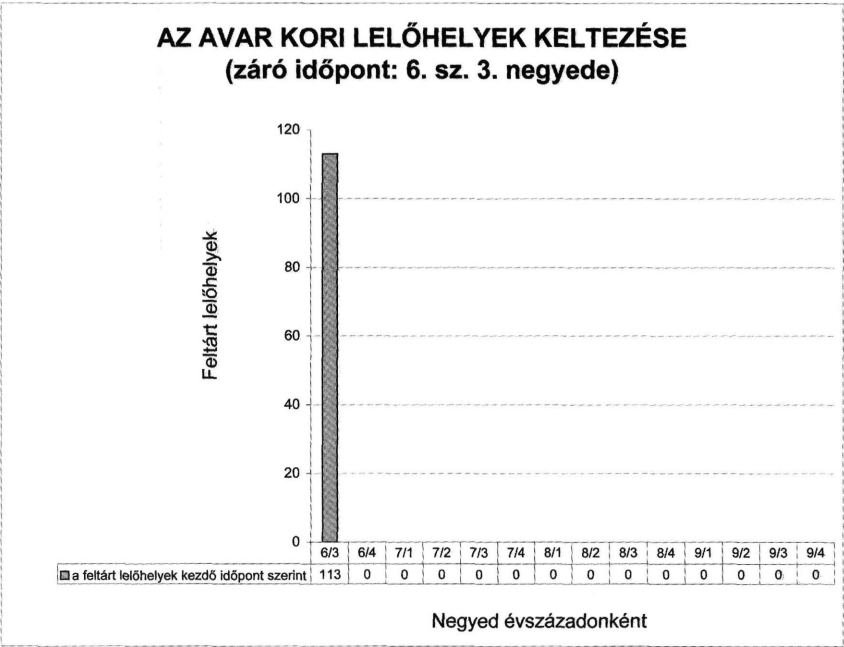
3.c ábra
Az avar kori lelőhelyek keltezése (Románia)

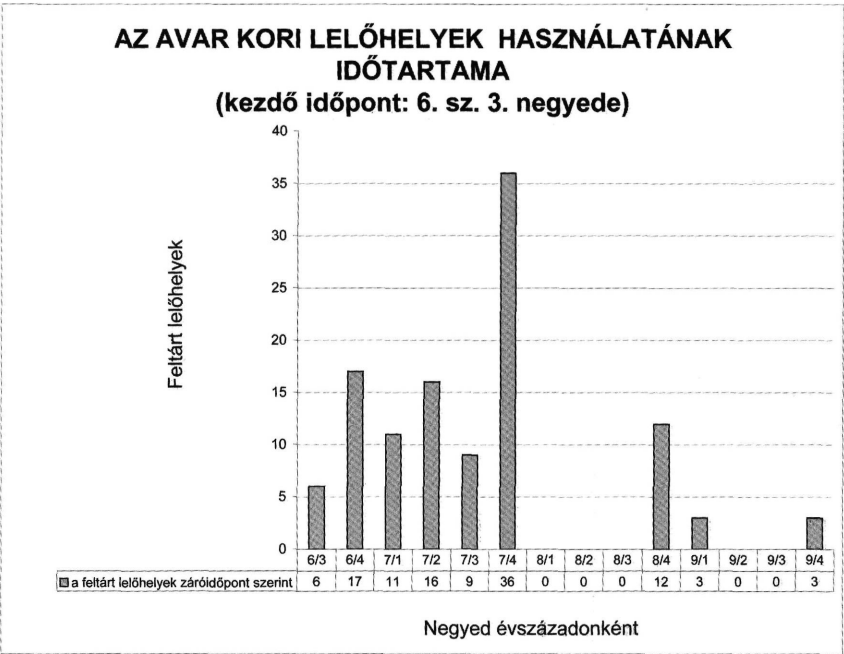
4. ábra
Az avar kori lelőhelyek számának változása

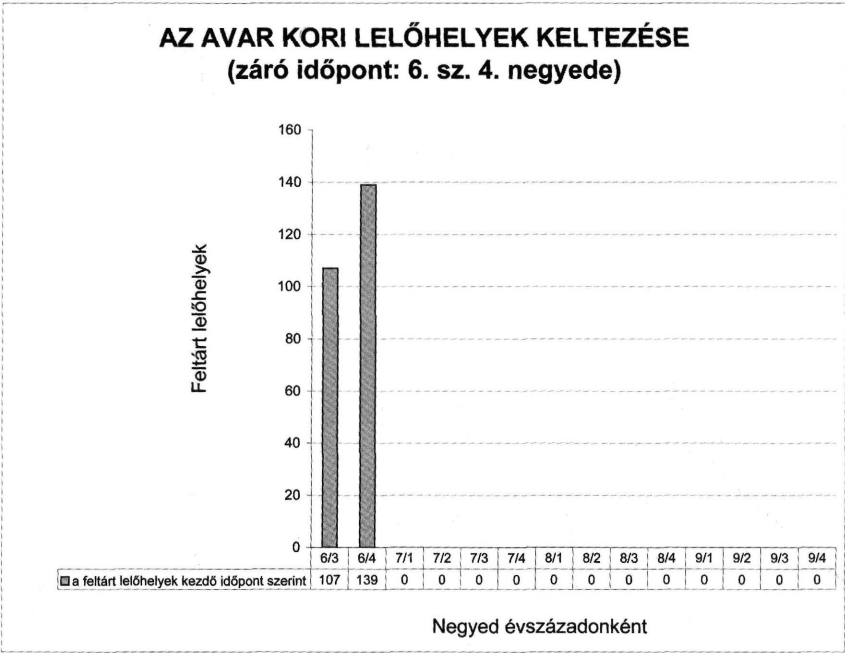
5. ábra
A vizsgált avar kori lelőhelyek száma

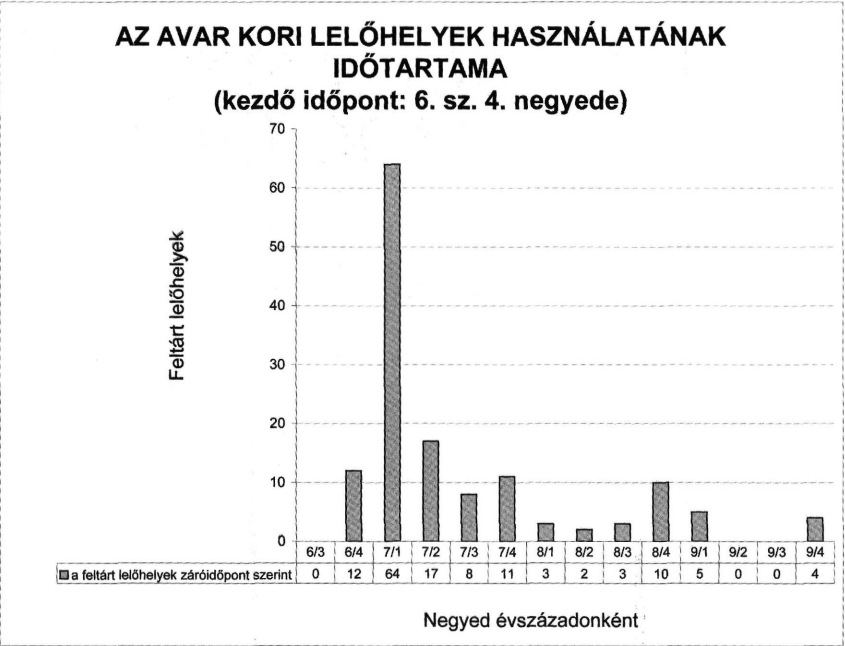
6/3a ábra
Az avar kori lelőhelyek keltezése (záró időpont: 6. sz. 3. negyede)

6/3b ábra
Az avar kori lelőhelyek keltezése (kezdő időpont: 6. sz. 3. negyede)

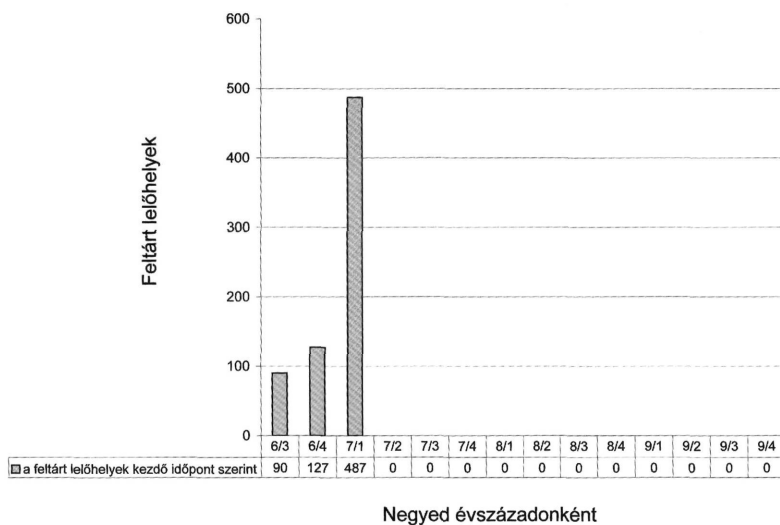

6/4a ábra
Az avar kori lelőhelyek keltezése (záró időpont: 6. sz. 4. negyede)

6/4b ábra
Az avar kori lelőhelyek keltezése (kezdő időpont: 6. sz. 4. negyede)

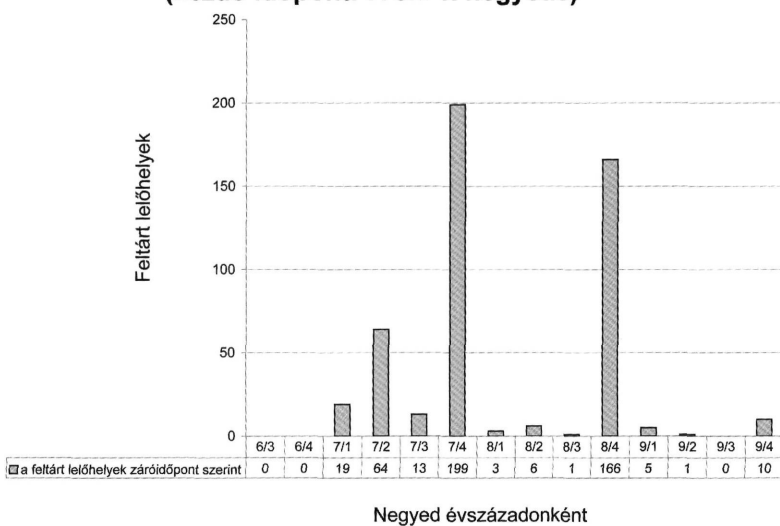
AZ AVAR KORI LELŐHELYEK KELTEZÉSE (záró időpont: 7. sz. 1. negyede)

7/1a ábra

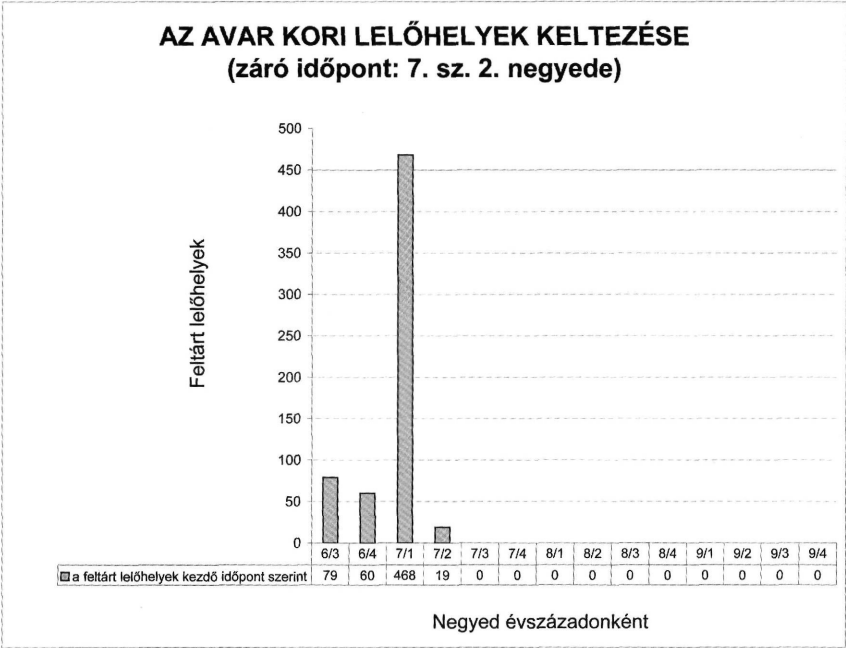
Az avar kori lelőhelyek keltezése (záró időpont: 7. sz. 1. negyede)

AZ AVAR KORI LELŐHELYEK HASZNÁLATÁNAK IDŐTARTAMA (kezdő időpont: 7. sz. 1. negyede)

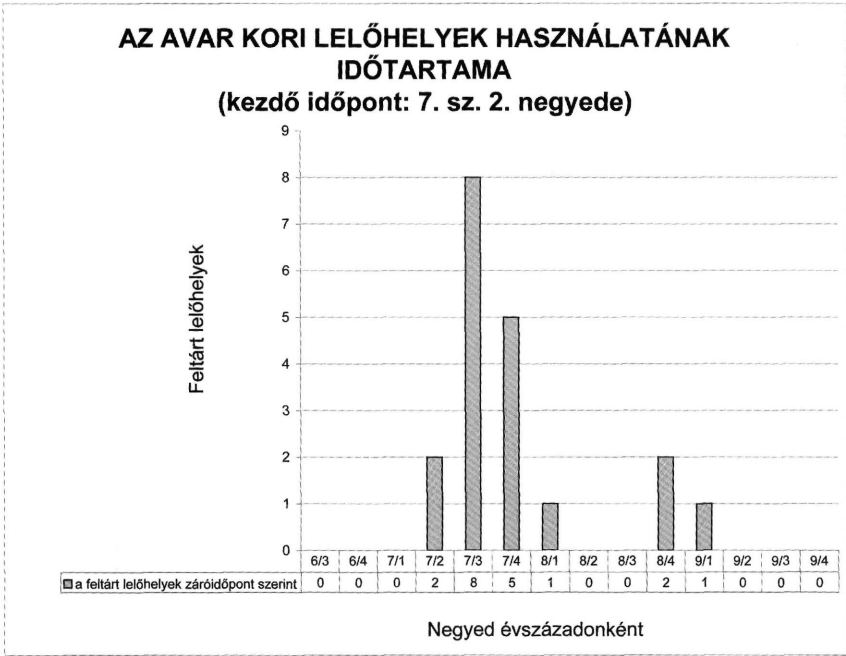

7/1b ábra

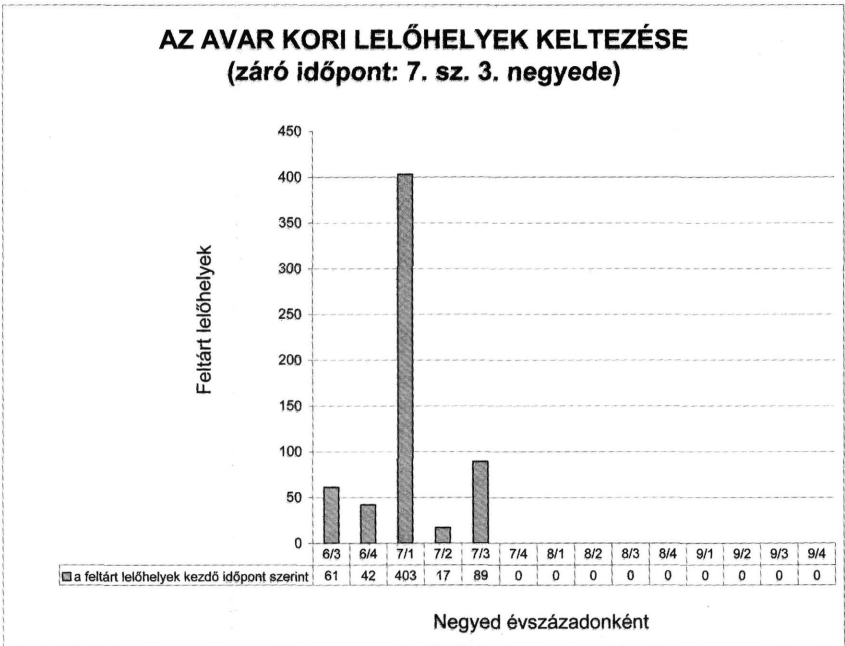
Az avar kori lelőhelyek keltezése (kezdő időpont: 7. sz. 1. negyede)

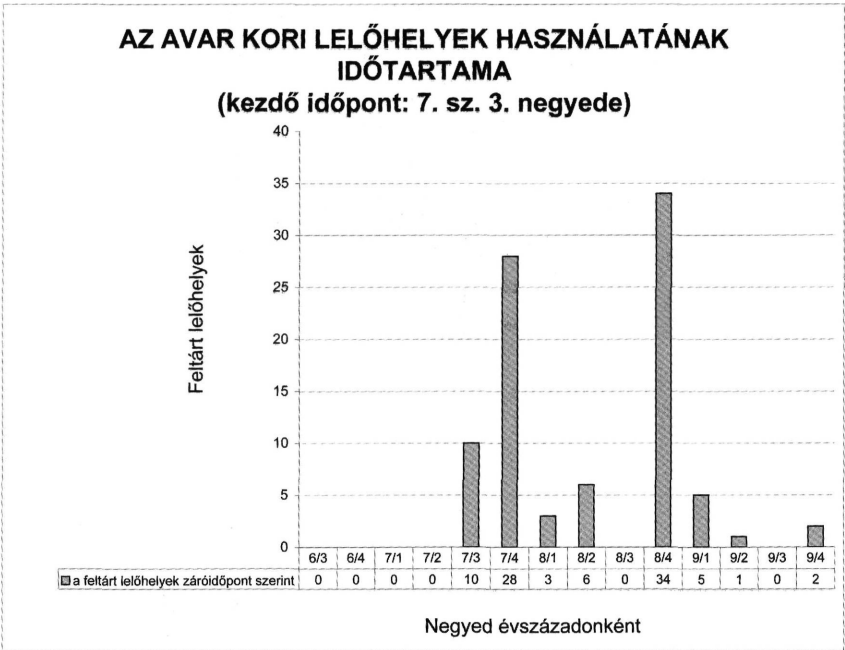
7/2a ábra
Az avar kori lelőhelyek keletezése (záró időpont: 7. sz. 2. negyede)

7/2b ábra
Az avar kori lelőhelyek keletezése (kezdő időpont: 7. sz. 2. negyede)

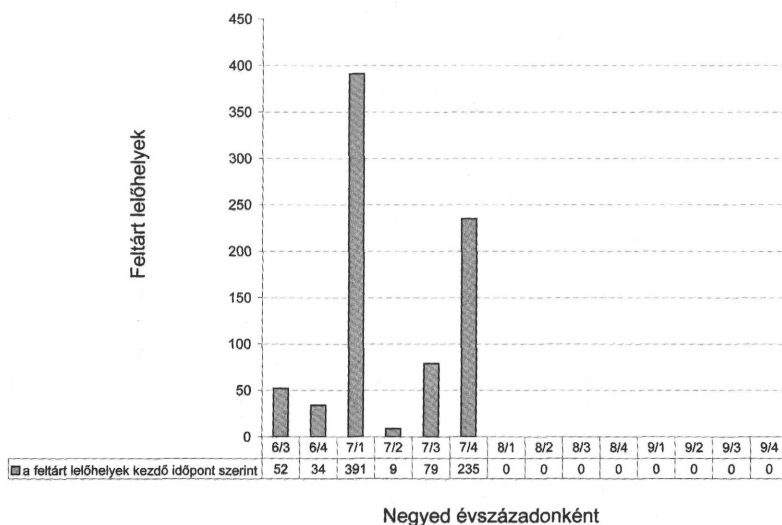

7/3a ábra
Az avar kori lelőhelyek keltezése (záró időpont: 7. sz. 3. negyede)

7/3b ábra
Az avar kori lelőhelyek keltezése (kezdő időpont: 7. sz. 3. negyede)

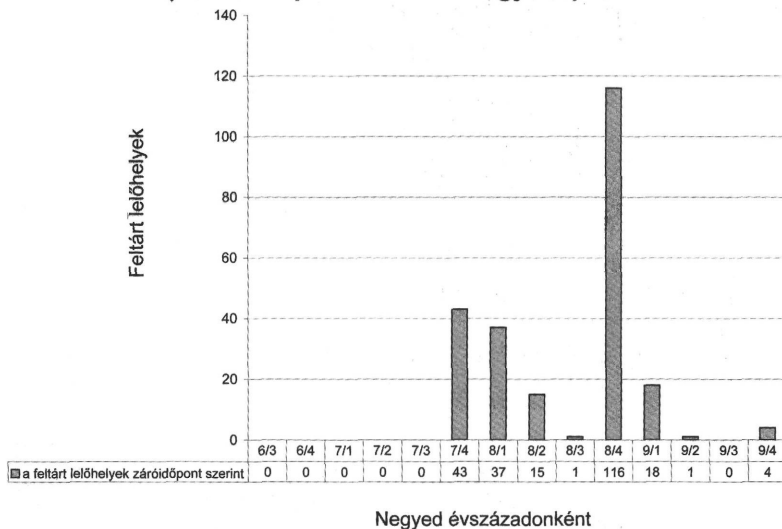
AZ AVAR KORI LELŐHELYEK KELTEZÉSE (záró időpont: 7. sz. 4. negyede)

7/4a ábra

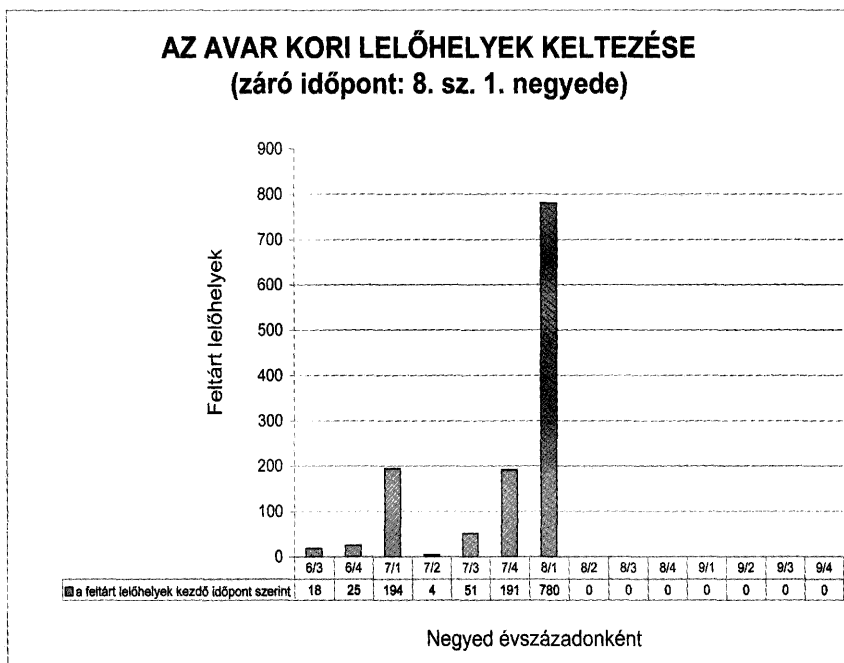
Az avar kori lelőhelyek keltezése (záró időpont: 7. sz. 4. negyede)

AZ AVAR KORI LELŐHELYEK HASZNÁLATÁNAK IDŐTARTAMA (kezdő időpont: 7. sz. 4. negyede)

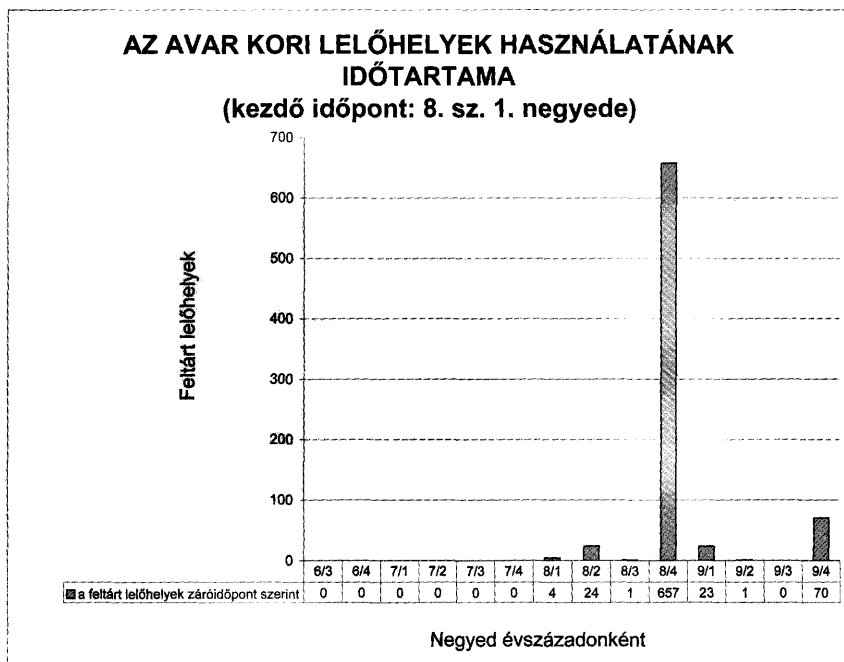
7/4b ábra

Az avar kori lelőhelyek keltezése (kezdő időpont: 7. sz. 4. negyede)

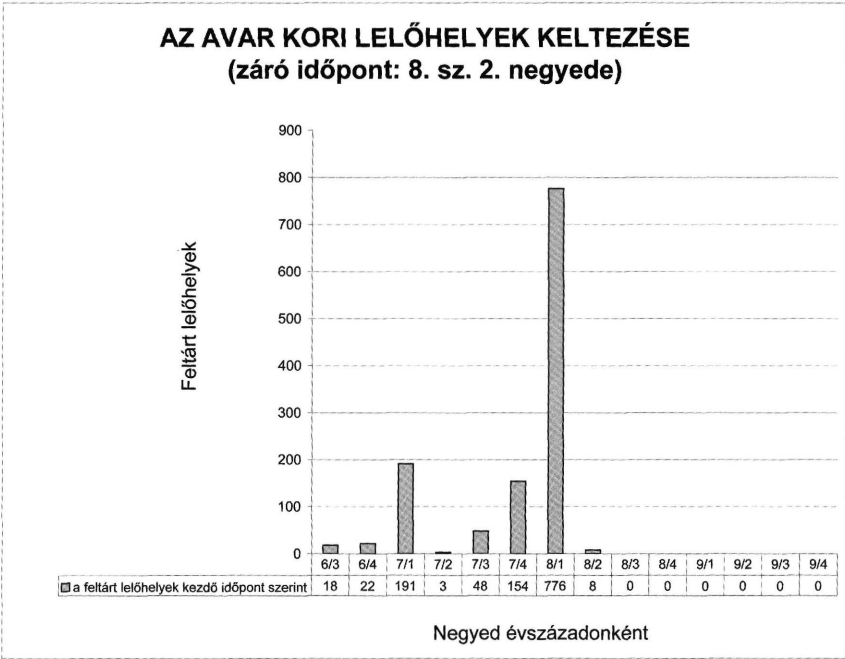
8/1a ábra

Az avar kori lelőhelyek keltezése (záró időpont: 8. sz. 1. negyede)

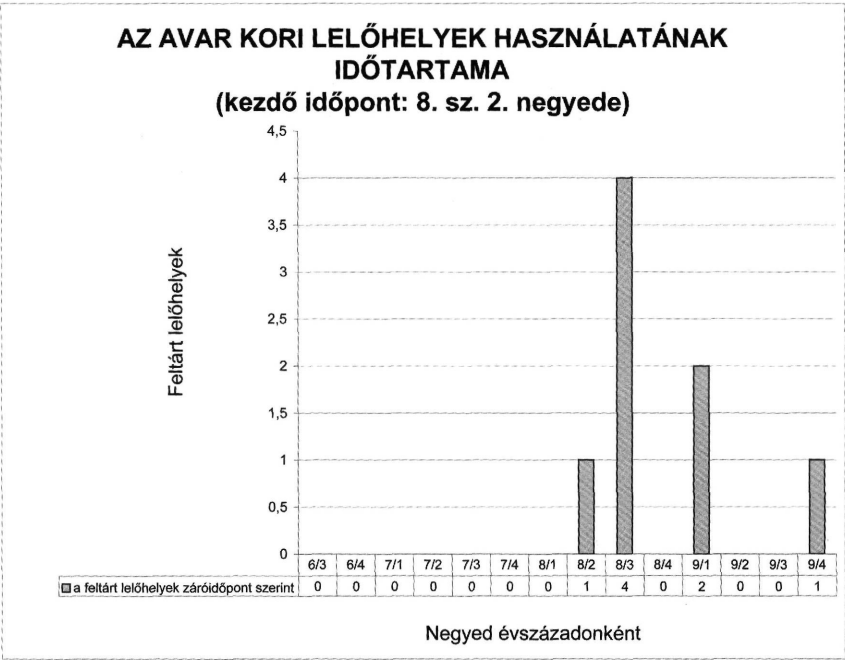

8/1b ábra

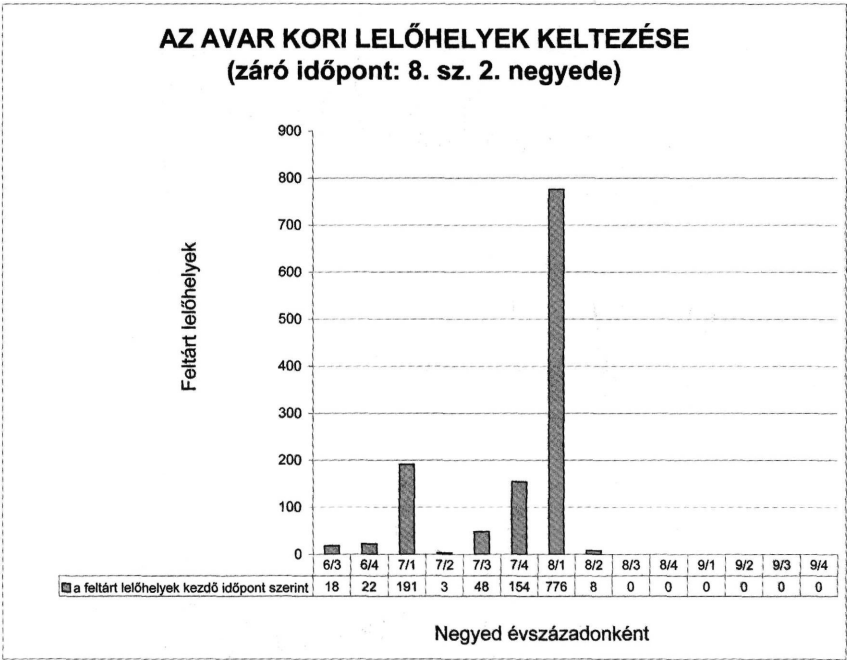
Az avar kori lelőhelyek keltezése (kezdő időpont: 8. sz. 1. negyede)

8/2a ábra
Az avar kori lelőhelyek keltezése (záró időpont: 8. sz. 2. negyede)

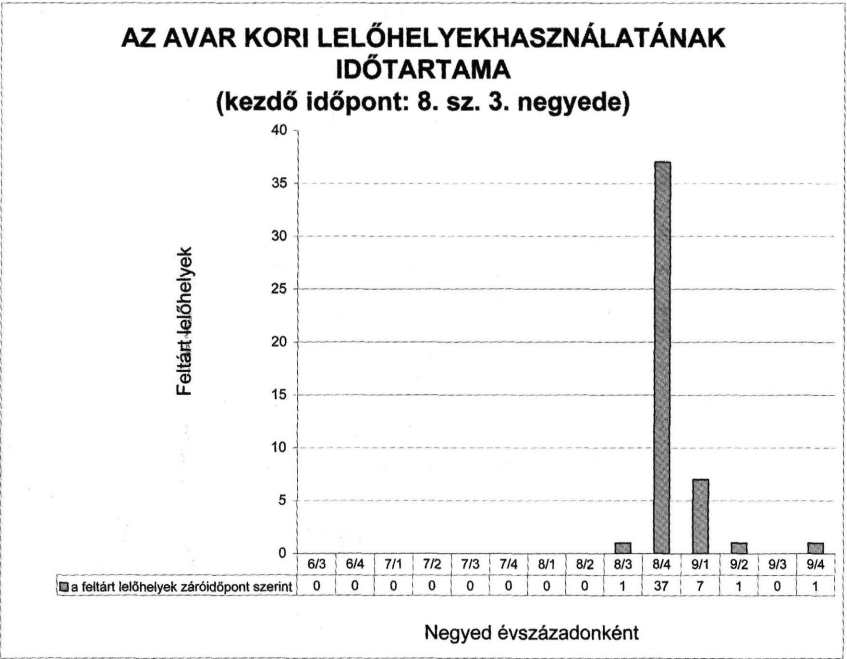

8/2b ábra
Az avar kori lelőhelyek keltezése (kezdő időpont: 8. sz. 2. negyede)

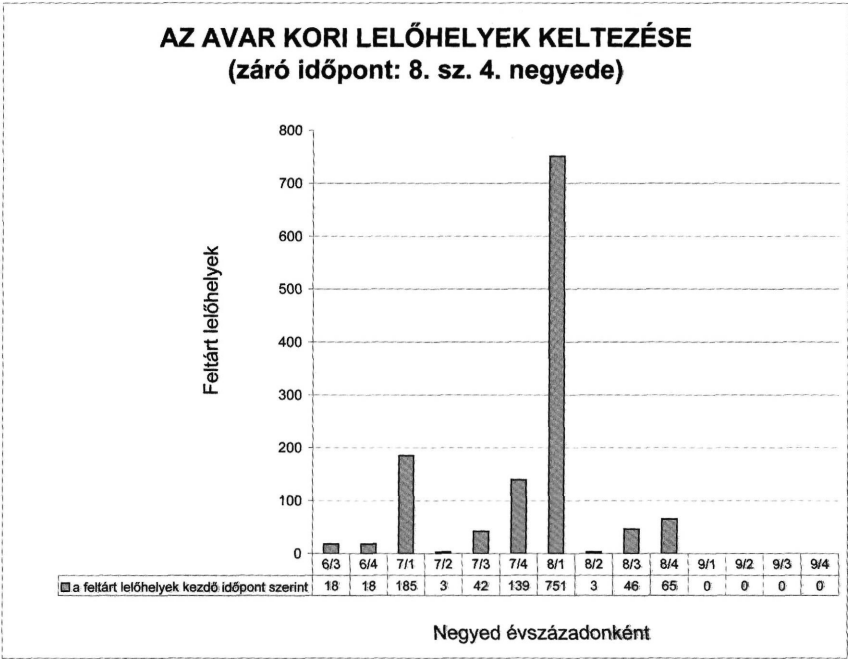
8/3a ábra

Az avar kori lelőhelyek keltezése (záró időpont: 8. sz. 3. negyede)

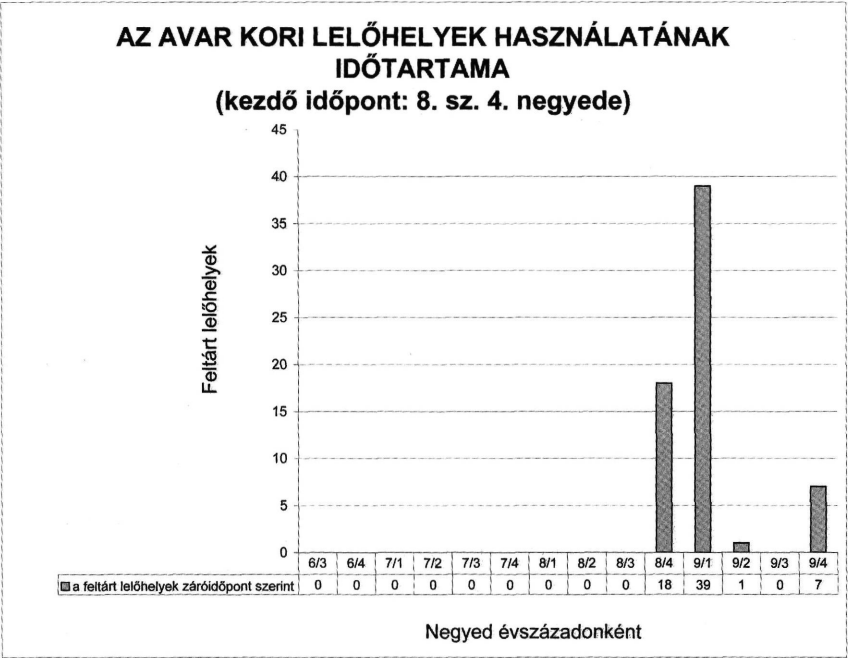

8/3b ábra

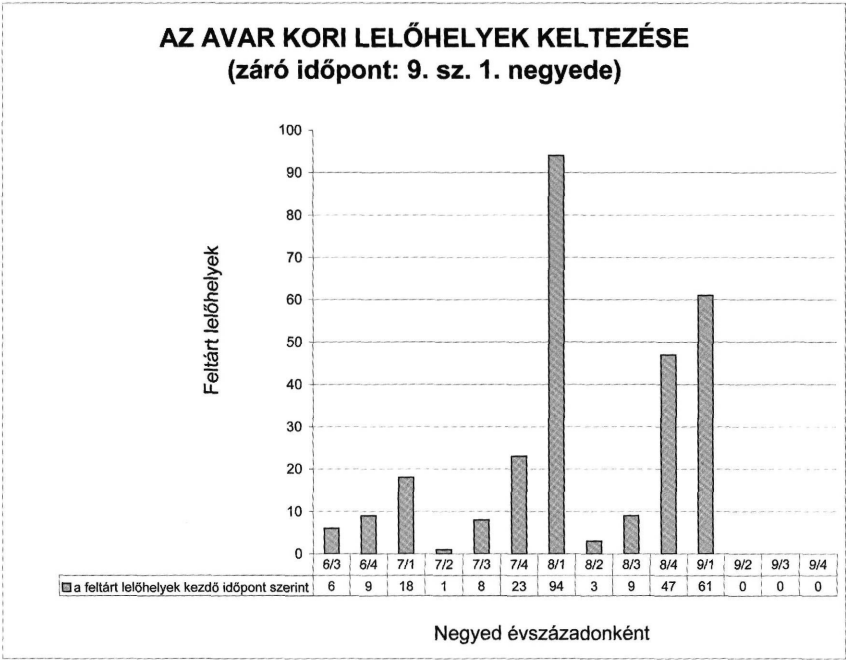
Az avar kori lelőhelyek keltezése (kezdő időpont: 8. sz. 3. negyede)

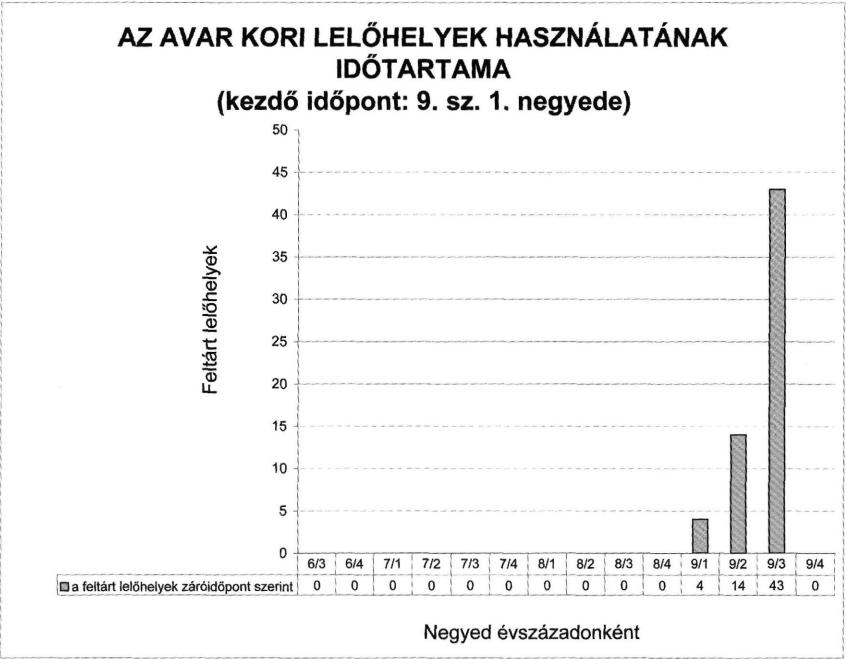
8/4a ábra
Az avar kori lelőhelyek keltezése (záró időpont: 8. sz. 4. negyede)

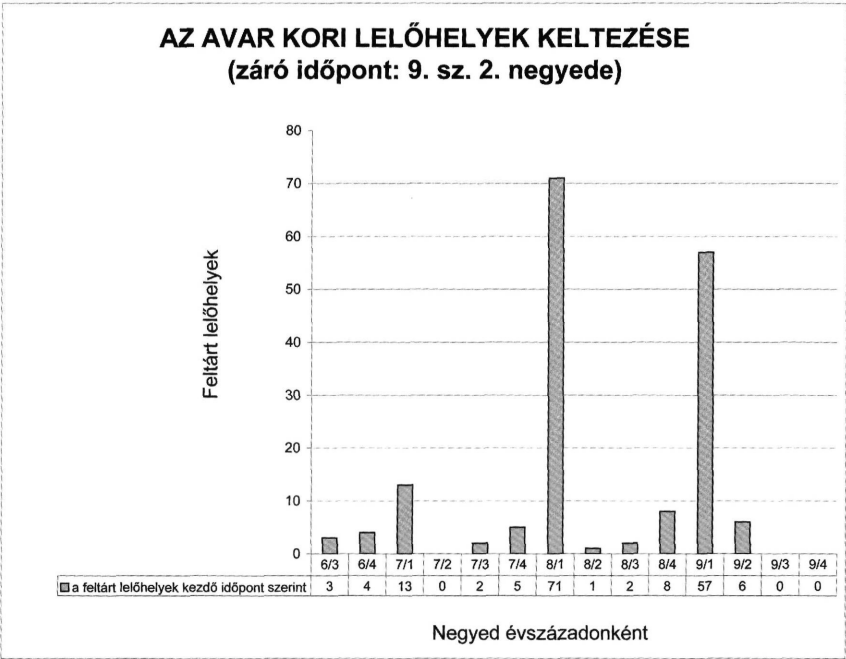
8/4b ábra
Az avar kori lelőhelyek keltezése (kezdő időpont: 8. sz. 4. negyede)

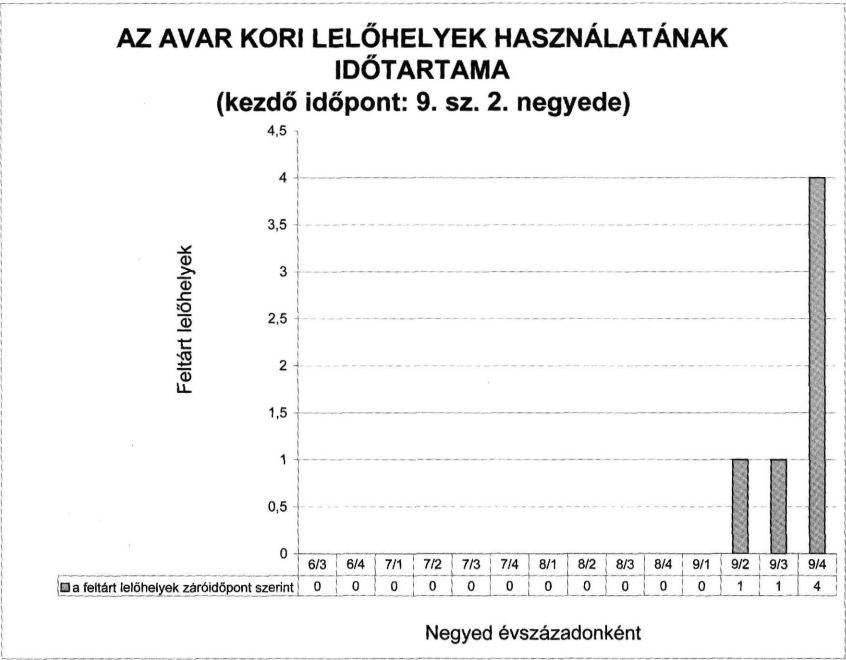
9/1a ábra
Az avar kori lelőhelyek keltezése (záró időpont: 9. sz. 1. negyede)

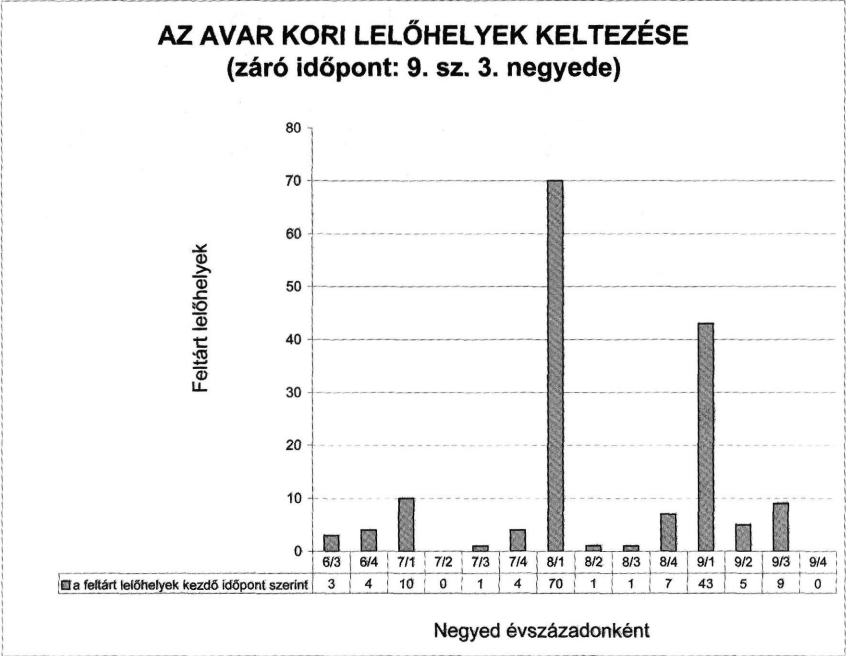
9/1b ábra
Az avar kori lelőhelyek keltezése (kezdő időpont: 9. sz. 1. negyede)

9/2a ábra
Az avar kori lelőhelyek keltezése (záró időpont: 9. sz. 2. negyede)

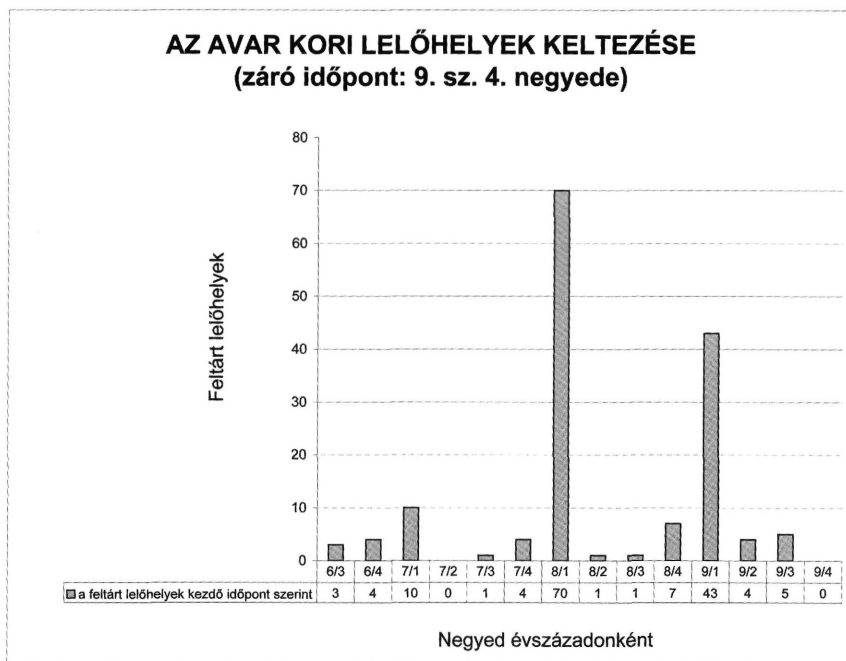
9/2b ábra
Az avar kori lelőhelyek keltezése (kezdő időpont: 9. sz. 2. negyede)

9/3a ábra
Az avar kori lelőhelyek keltezése (záró időpont: 9. sz. 3. negyede)

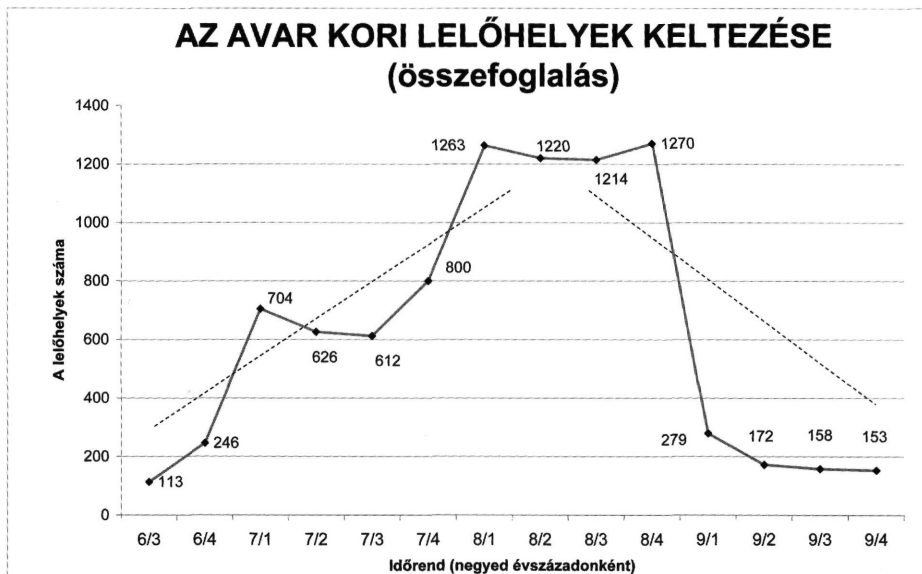

9/3b ábra
Az avar kori lelőhelyek keltezése (kezdő időpont: 9. sz. 3. negyede)

9/4 ábra

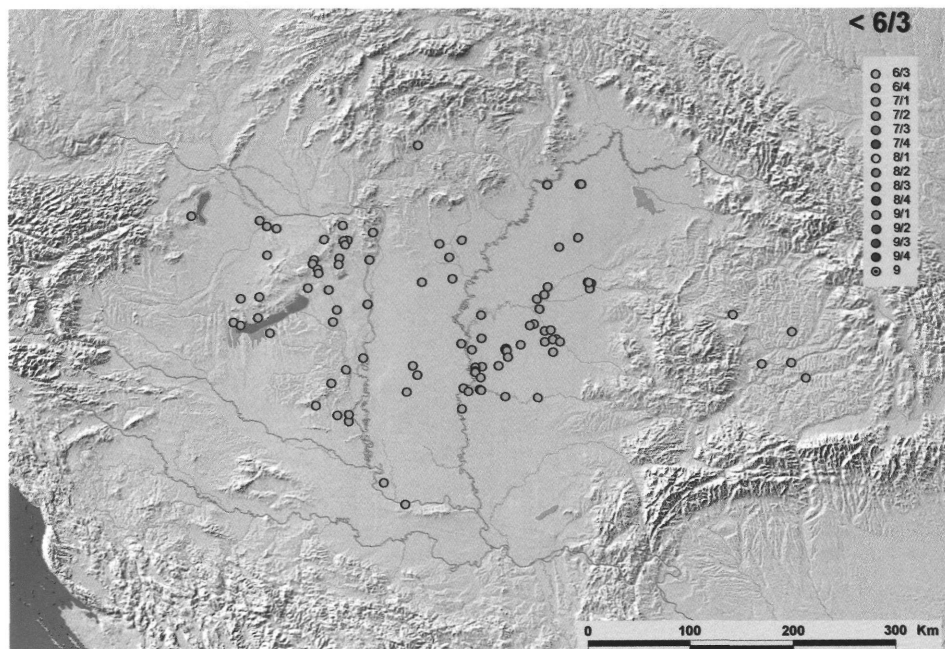
Az avar kori lelőhelyek keltezése (záró időpont: 9. sz. 4. negyede)

10. ábra

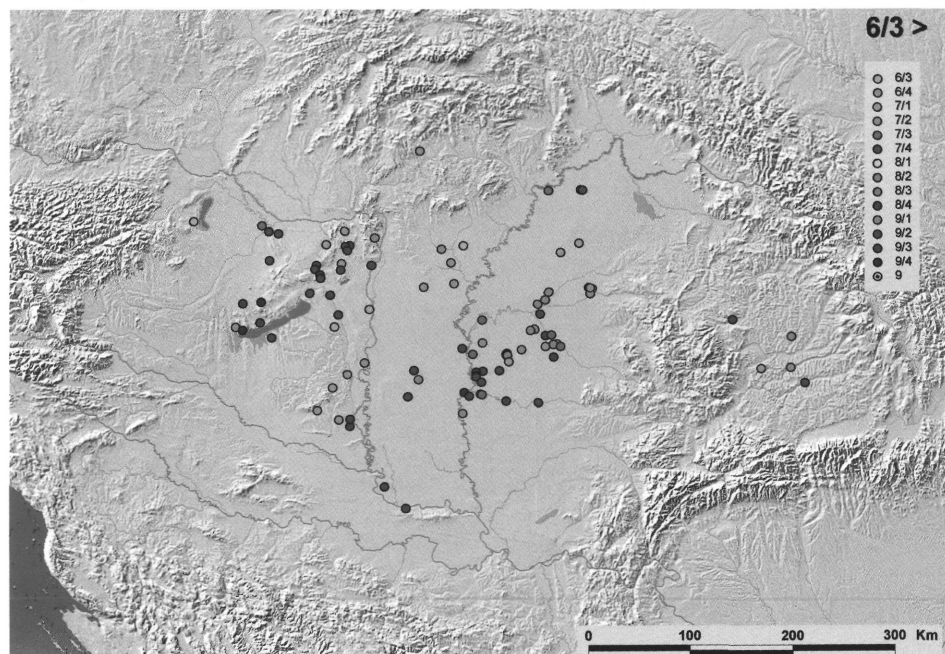
Az avar kori lelőhelyek keltezése (összefoglalás)

TÉRKÉPEK

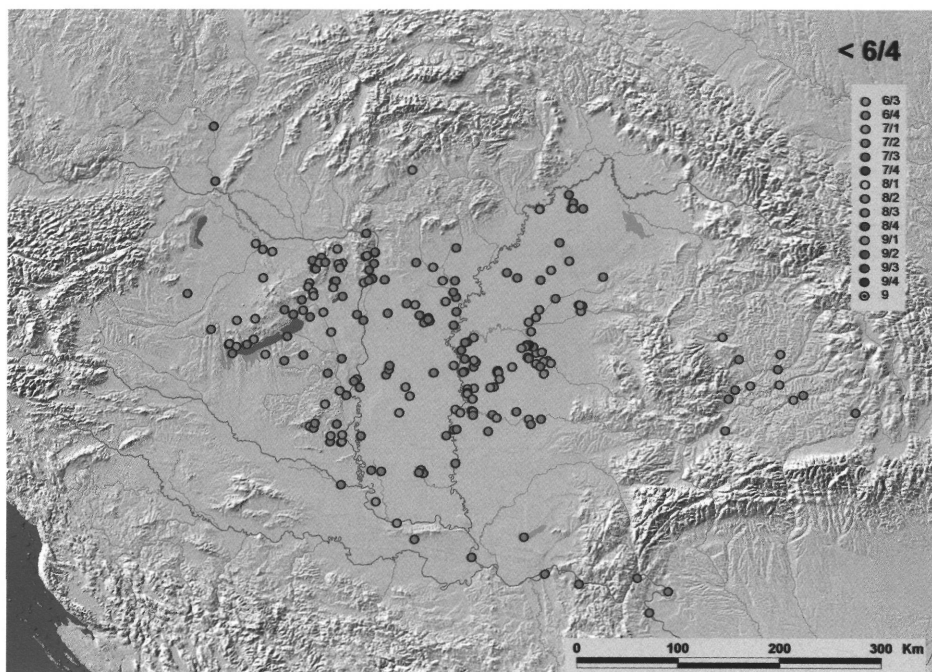
6/3a térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — visszatekintéssel. A vizsgált időszak: a 6. sz. 3. negyede

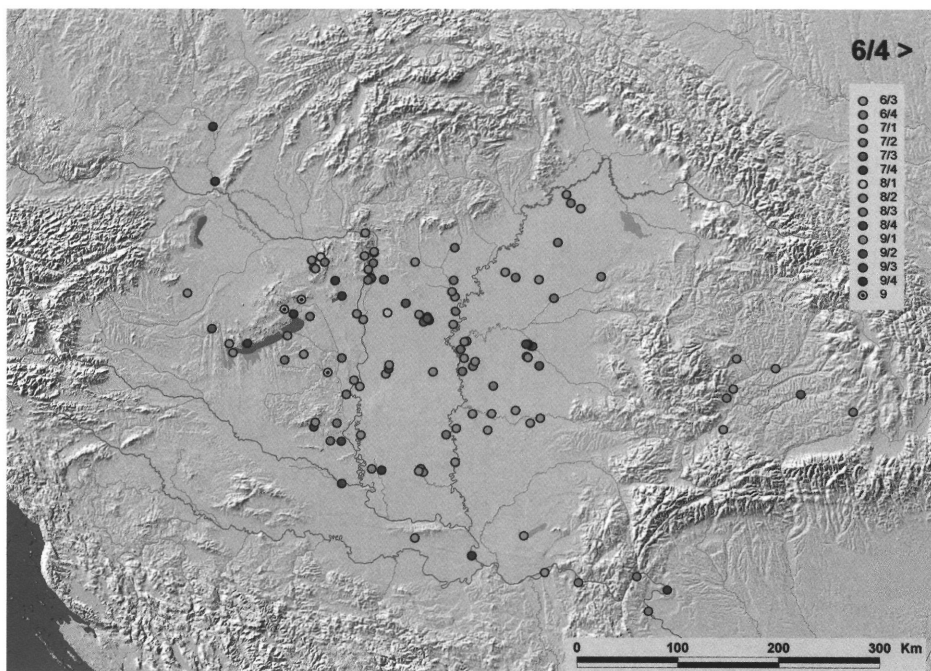
6/3b térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — előre pillantással. A vizsgált időszak: a 6. sz. 3. negyede

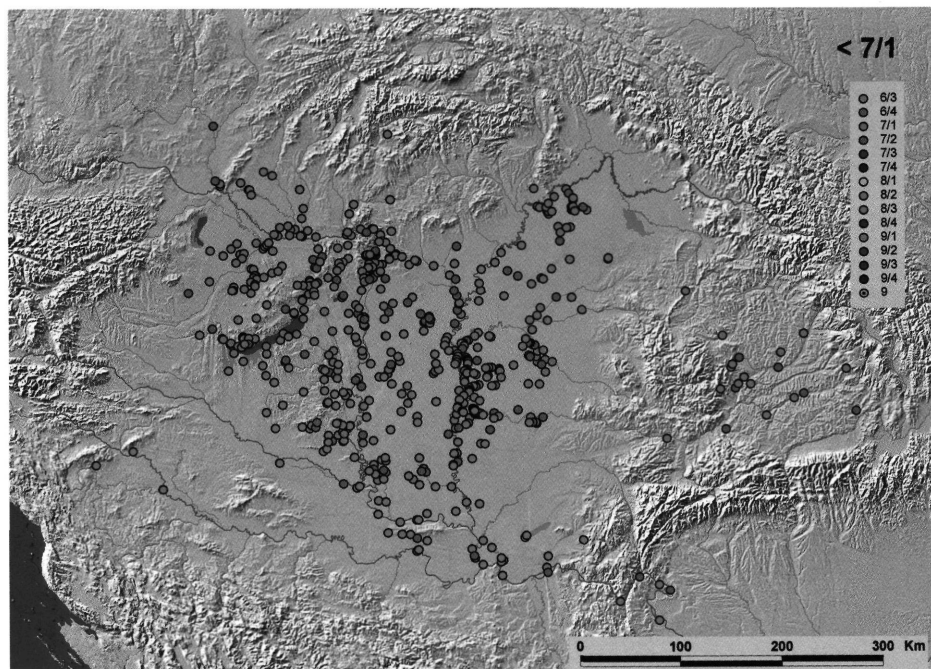
6/4a térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — visszatekintéssel. A vizsgált időszak: a 6. sz. 4. negyede

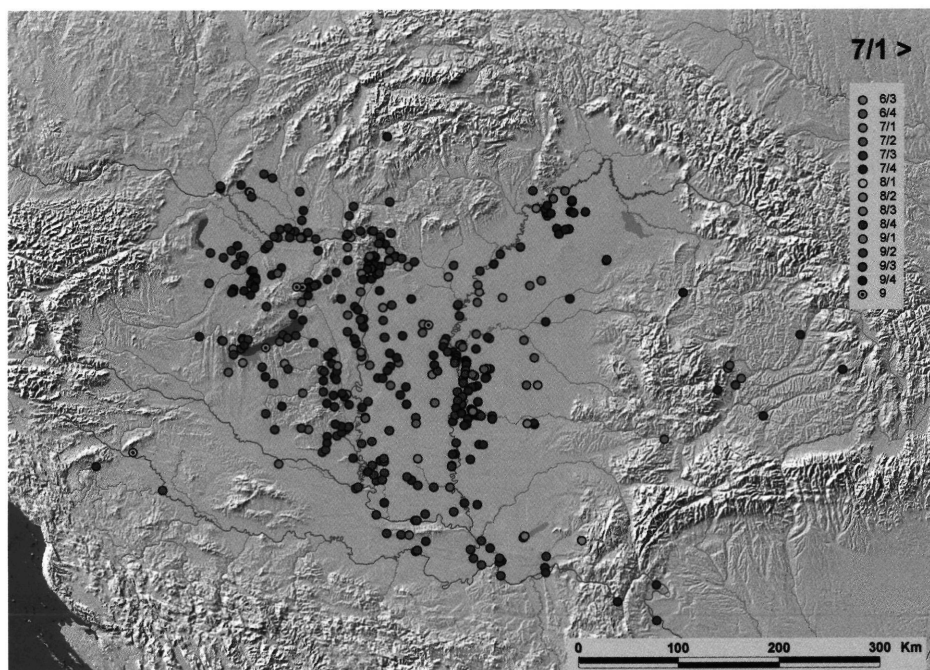
6/4b térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — előre pillantással. A vizsgált időszak: a 6. sz. 4. negyede

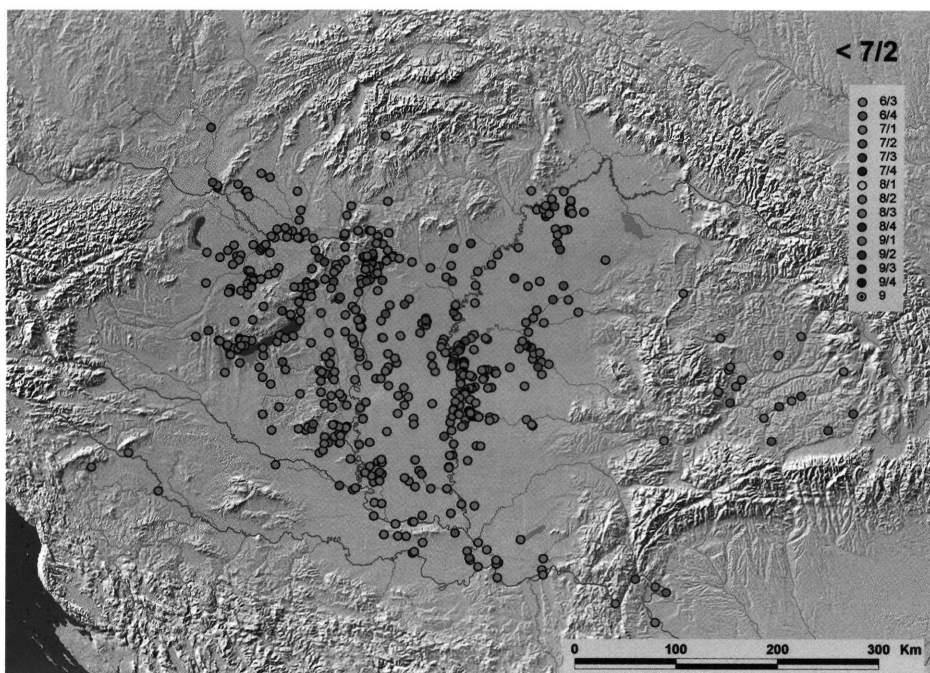
7/1a térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — visszatekintéssel. A vizsgált időszak: a 7. sz. 1. negyede

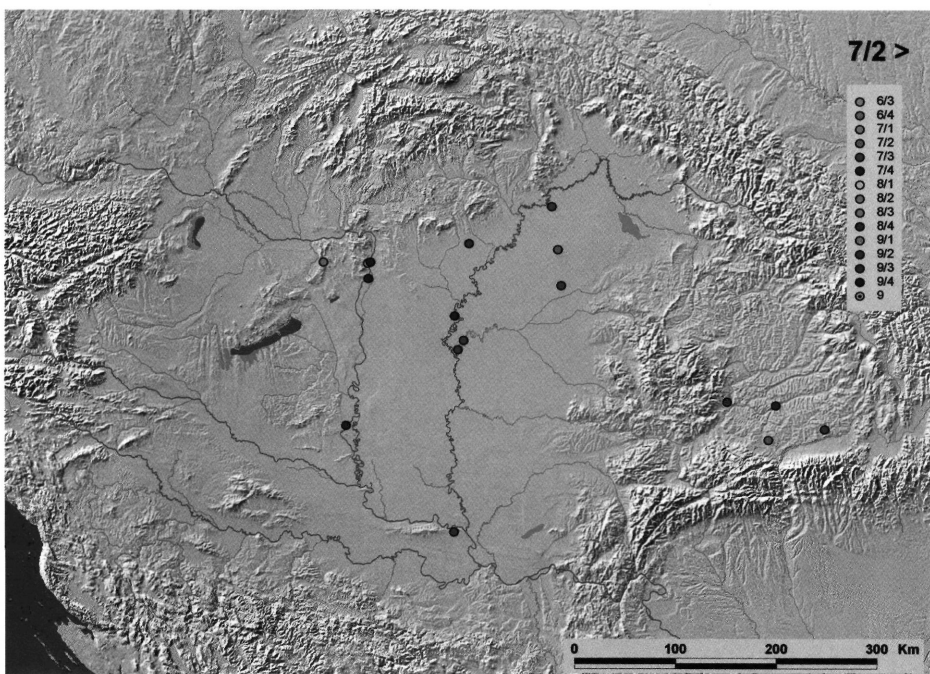
7/1b térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — előrepillantással. A vizsgált időszak: a 7. sz. 1. negyede

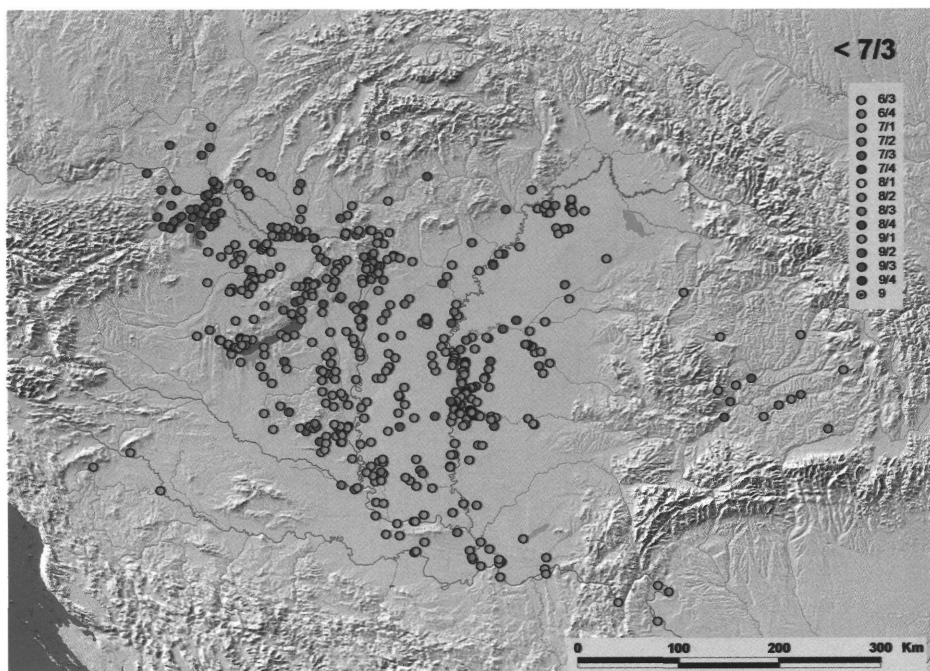
7/2a térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — visszatekintéssel. A vizsgált időszak: a 7. sz. 2. negyede

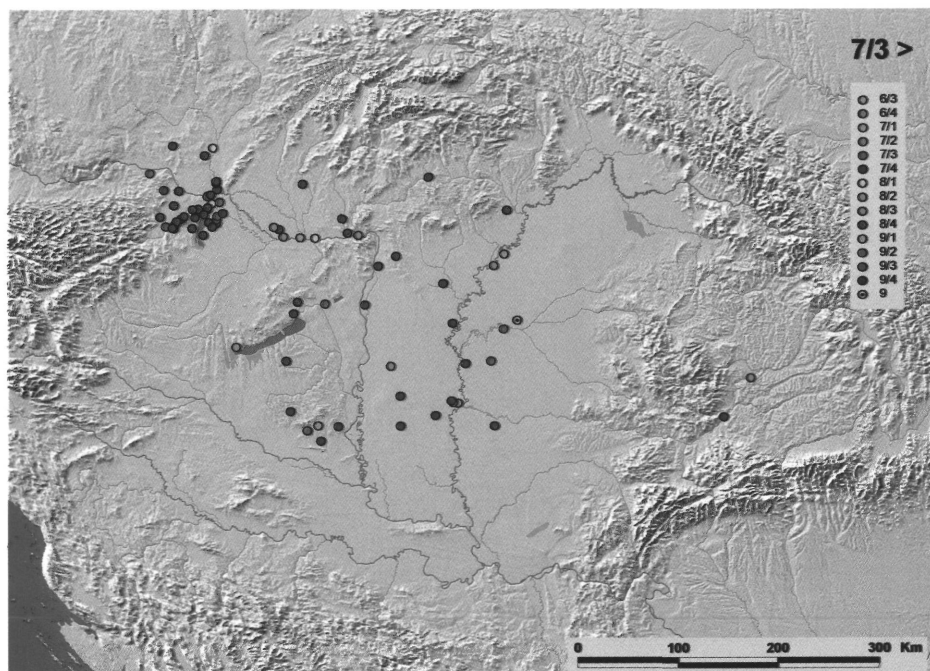
7/2b térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — előre pillantással. A vizsgált időszak: a 7. sz. 2. negyede

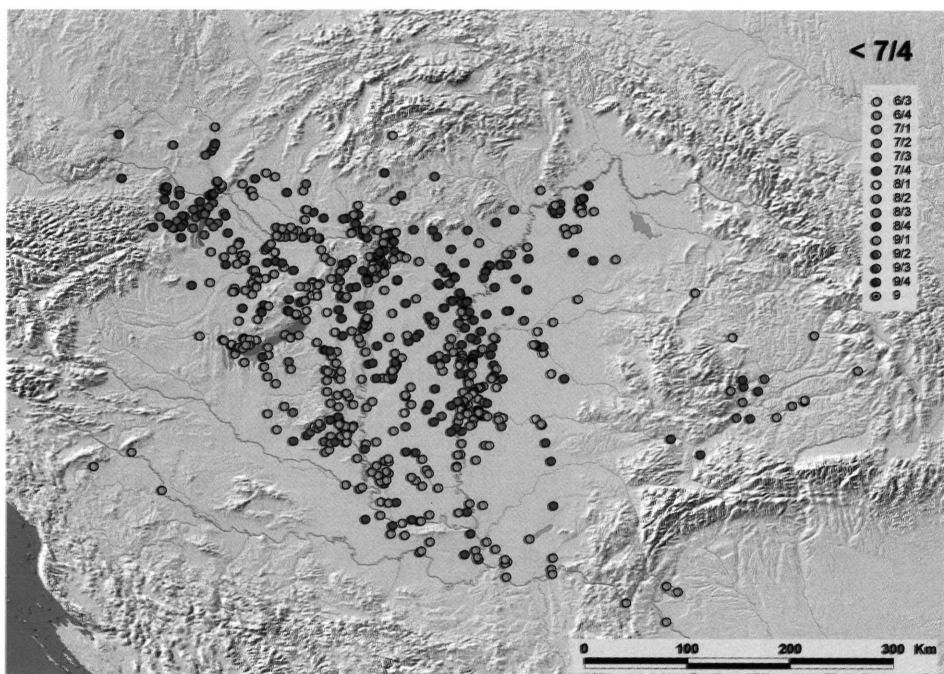
7/3a térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — visszatekintéssel. A vizsgált időszak: a 7. sz. 3. negyede

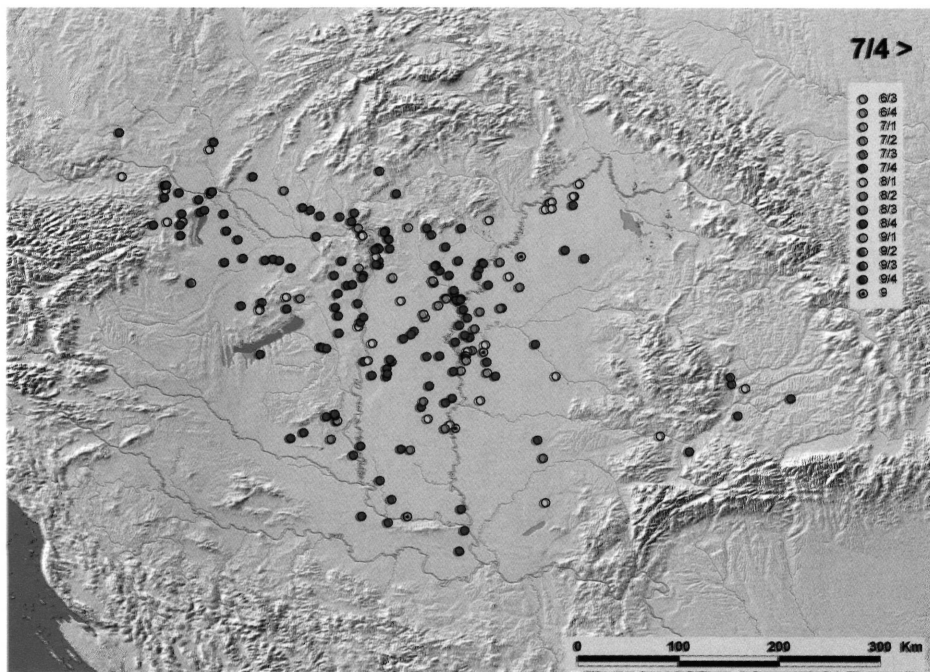
7/3b térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — előre pillantással. A vizsgált időszak: a 7. sz. 3. negyede

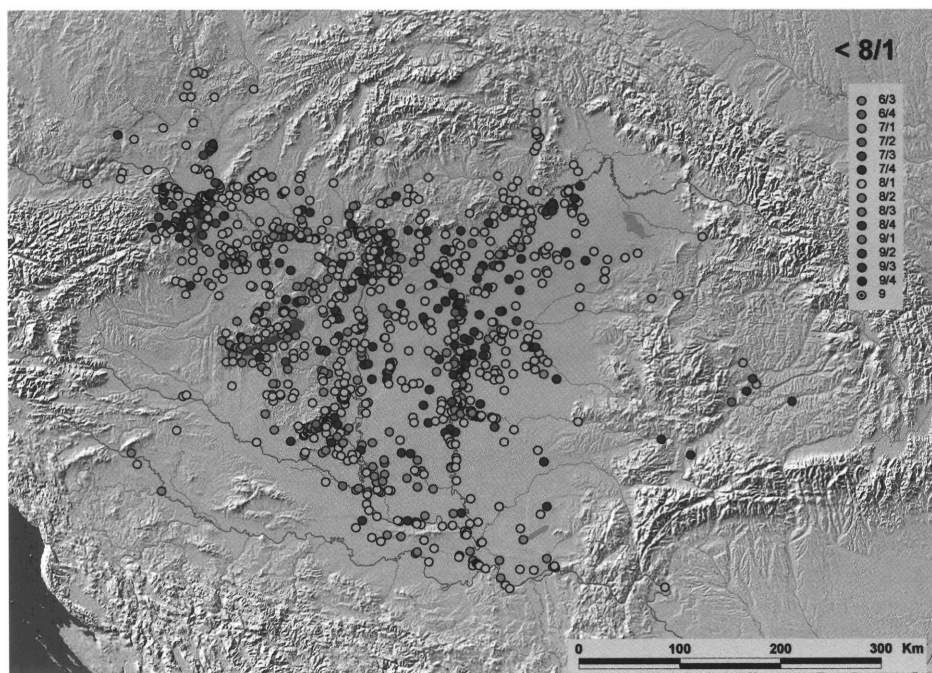
7/4a térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — visszatekintéssel. A vizsgált időszak: a 7. sz. 4. negyede

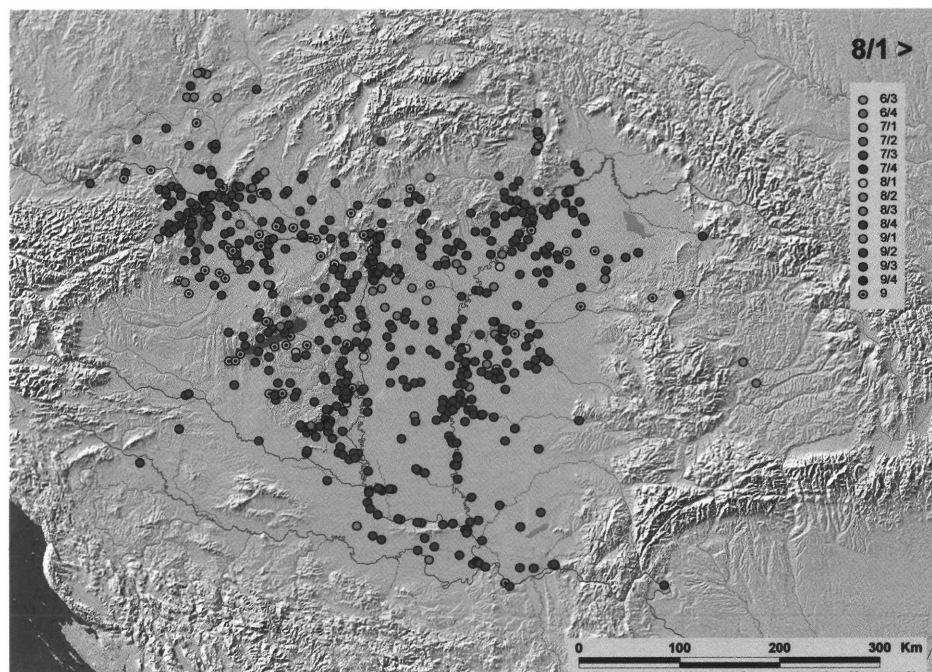
7/4b térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — előre pillantással. A vizsgált időszak: a 7. sz. 4. negyede

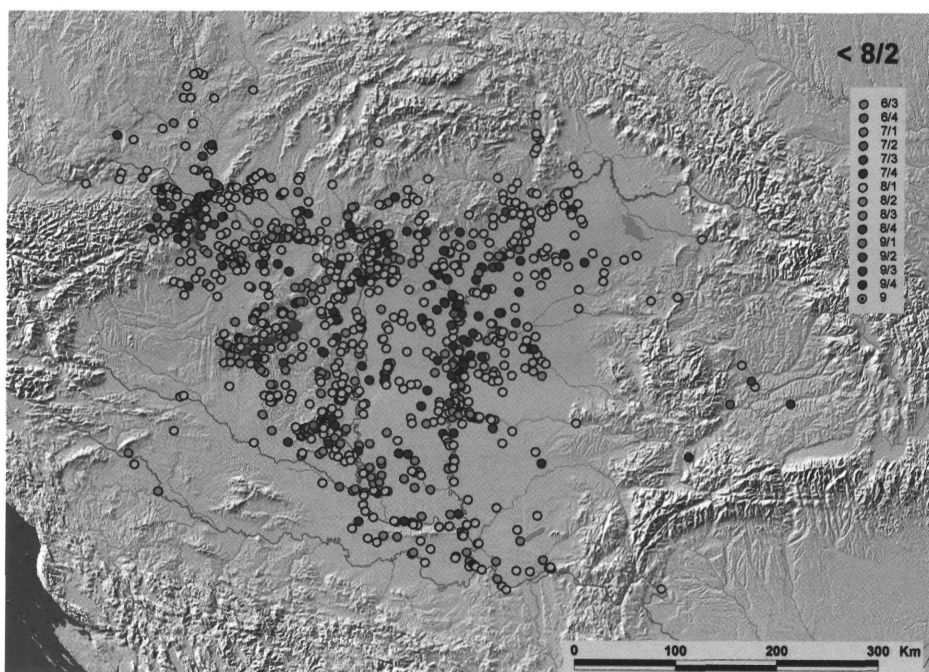
8/1a térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — visszatekintéssel. A vizsgált időszak: a 8. sz. 1. negyede

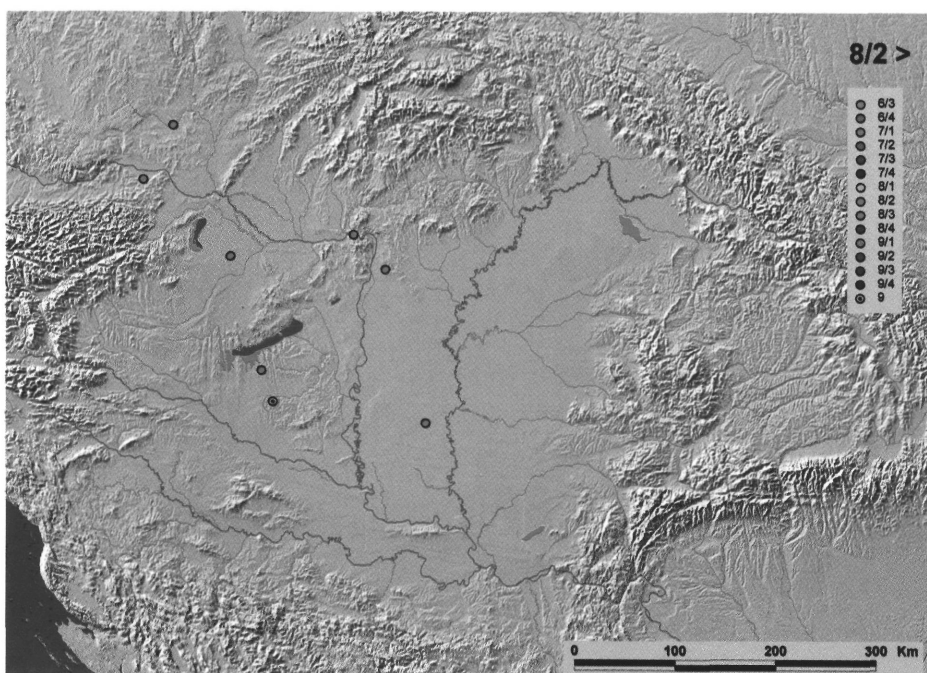
8/1b térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — előre pillantással. A vizsgált időszak: a 8. sz. 1. negyede

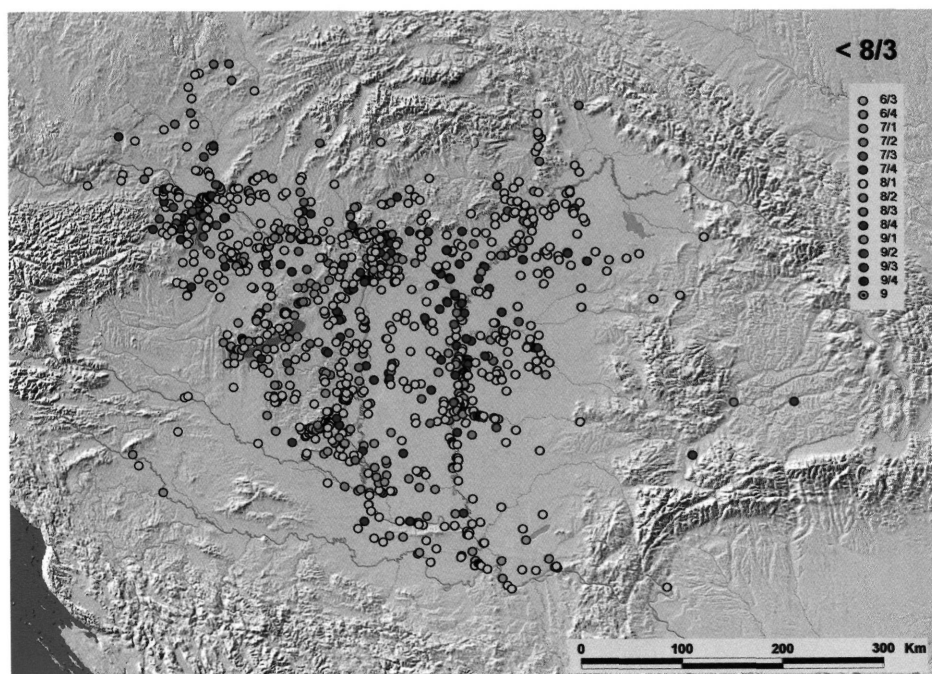
8/2a térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — visszatekintéssel. A vizsgált időszak: a 8. sz. 2. negyede

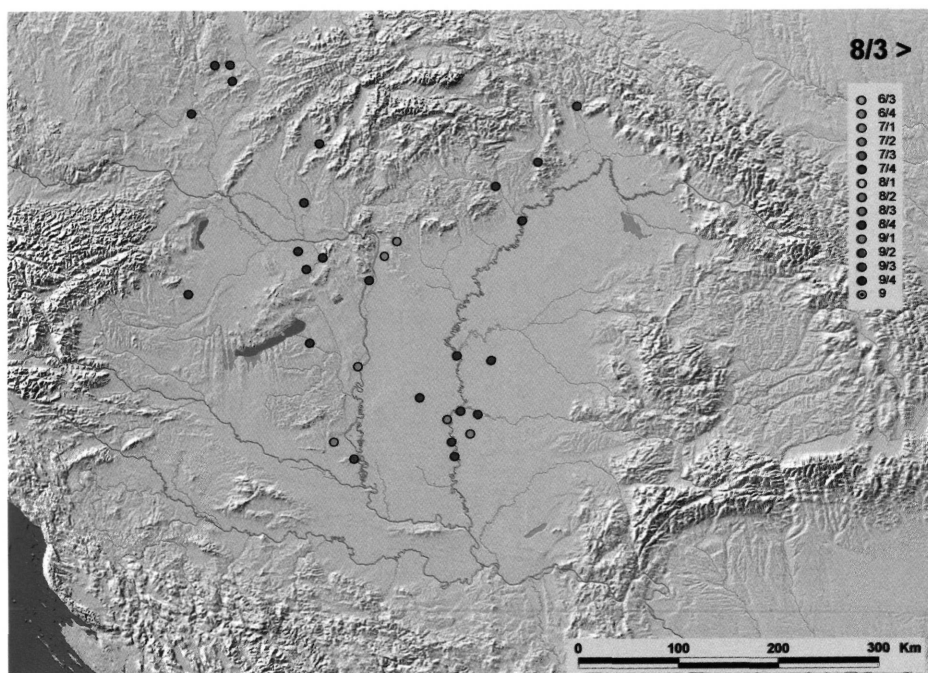
8/2b térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — előrepillantással. A vizsgált időszak: a 8. sz. 2. negyede

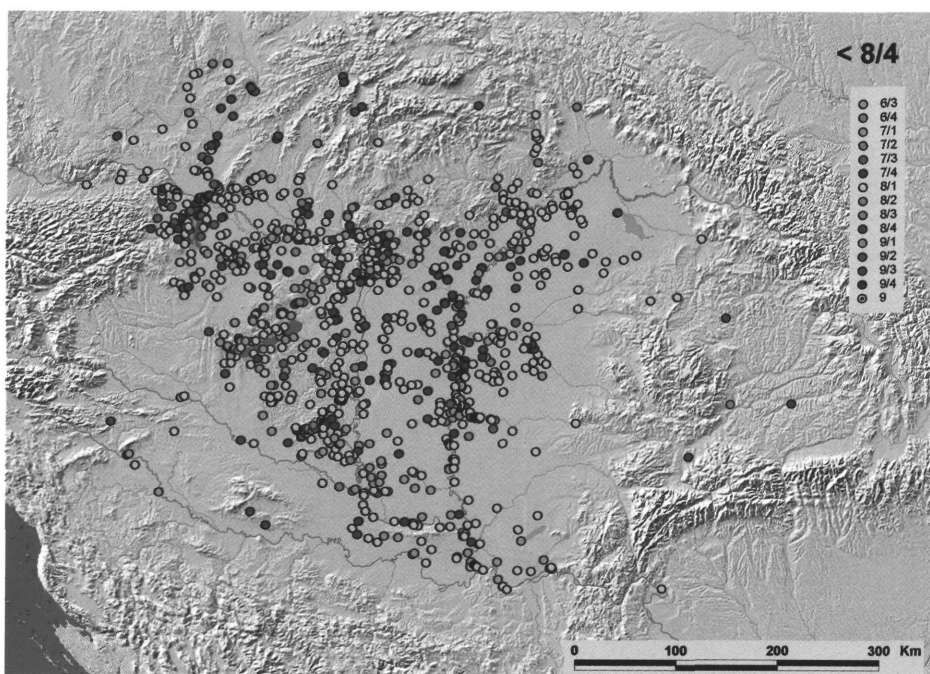
8/3a térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — visszatekintéssel. A vizsgált időszak: a 8. sz. 3. negyede

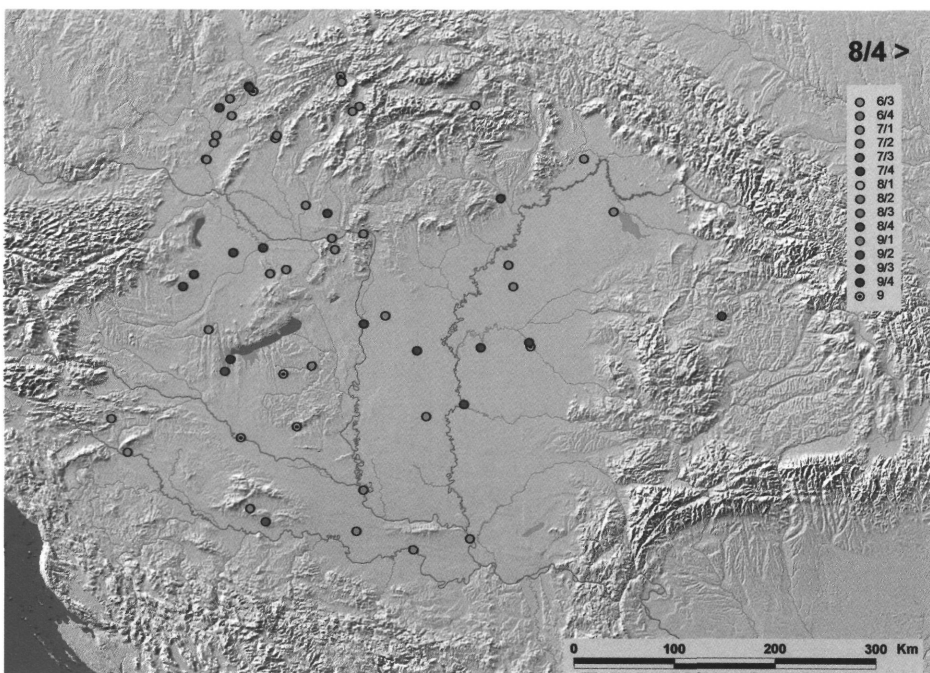
8/3b térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — előrepillantással. A vizsgált időszak: a 8. sz. 3. negyede

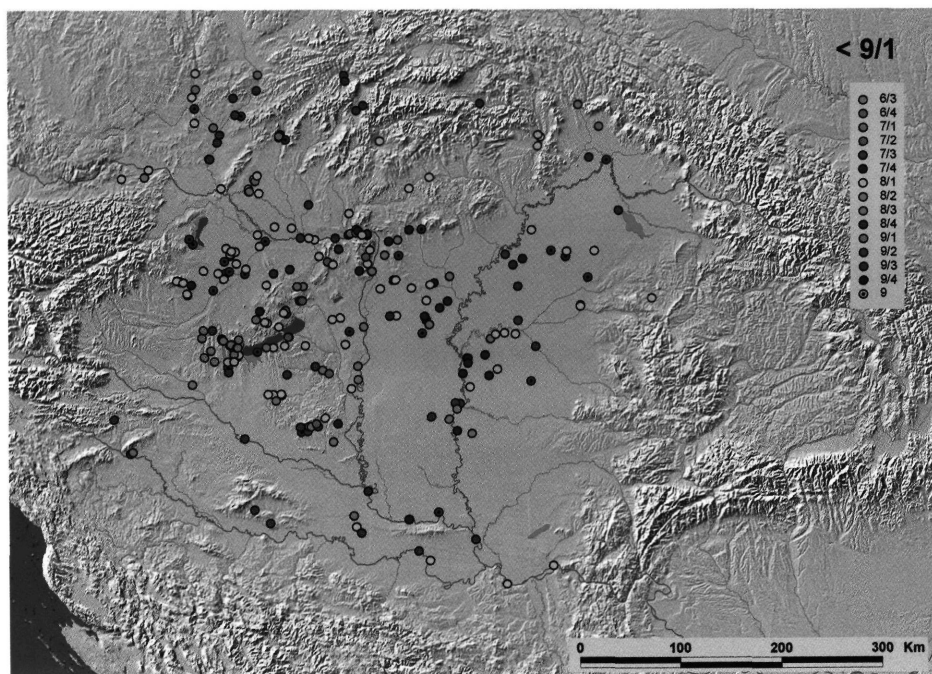
8/4a térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — visszatekintéssel. A vizsgált időszak: a 8. sz. 4. negyede

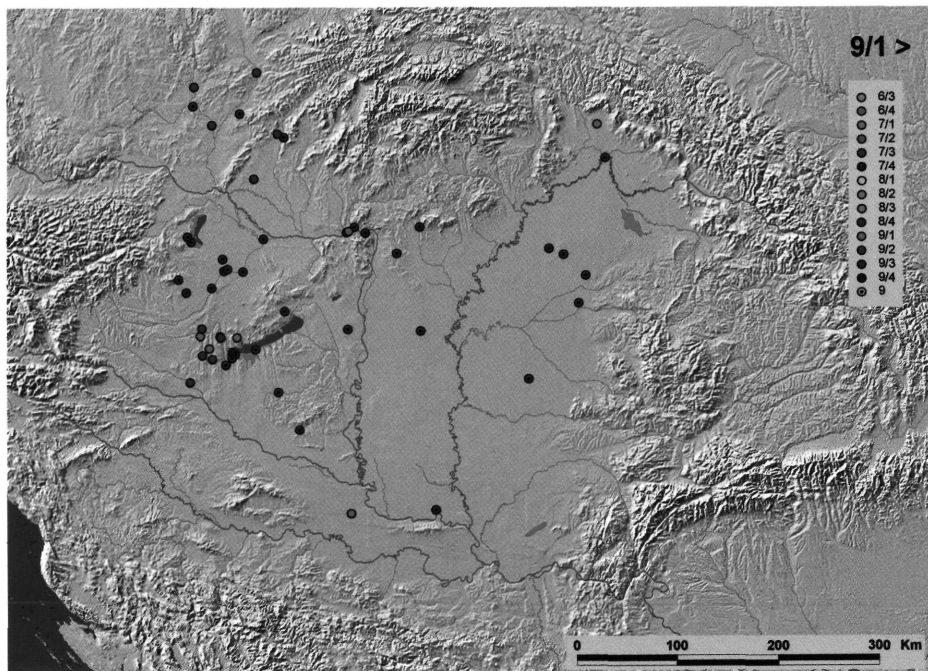
8/4b térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — előrepillantással. A vizsgált időszak: a 8. sz. 4. negyede

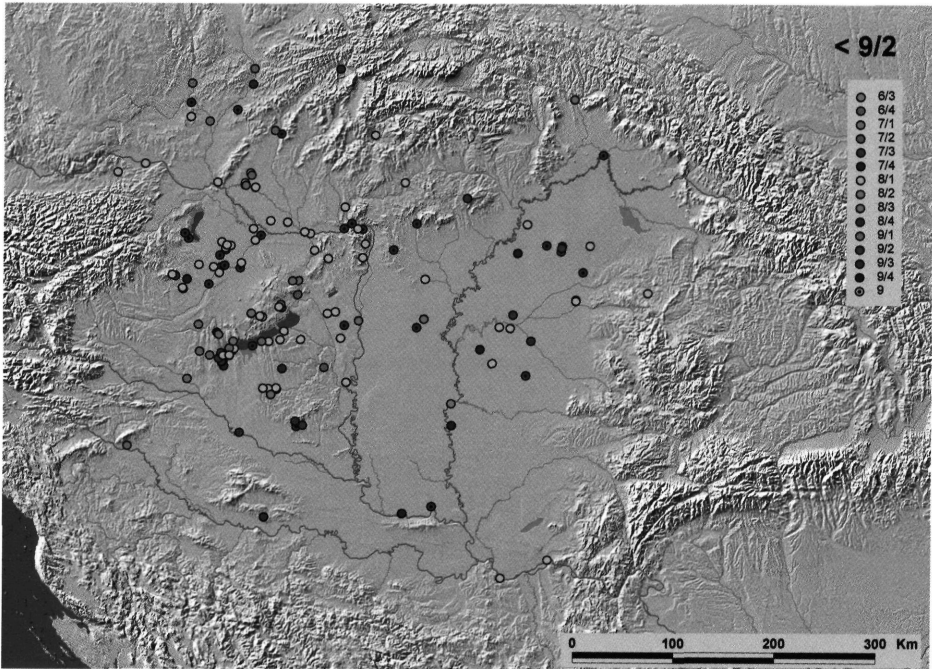
9/1a térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — visszatekintéssel. A vizsgált időszak: a 9. sz. 1. negyede

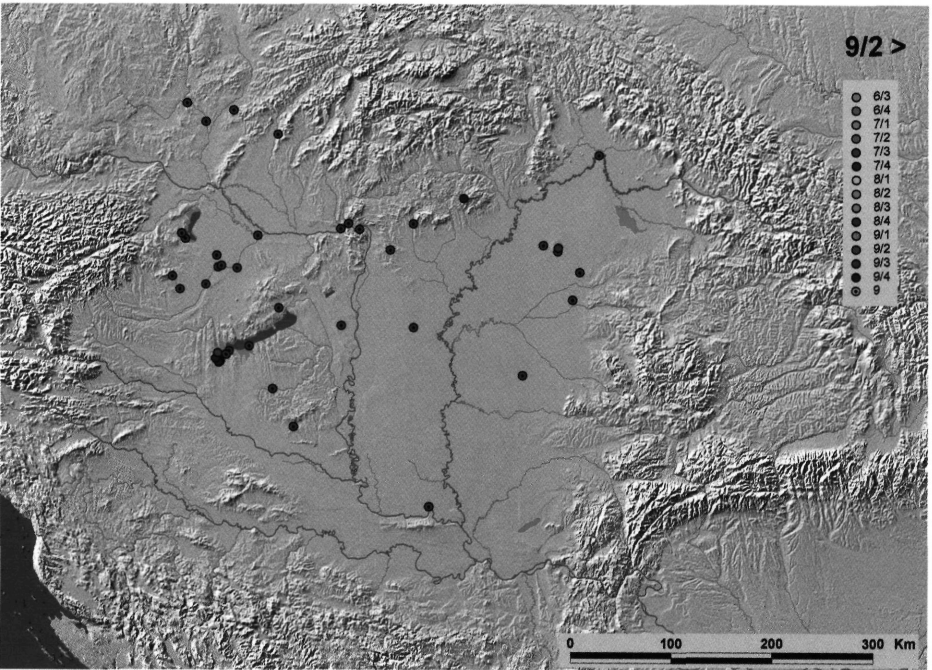
9/1b térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — előre pillantással. A vizsgált időszak: a 9. sz. 1. negyede

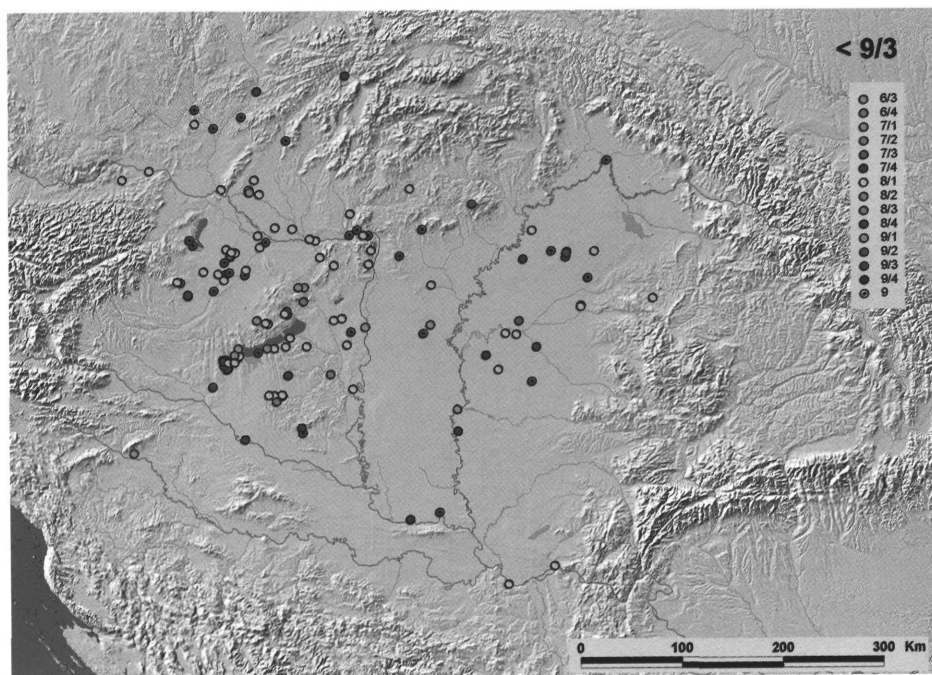
9/2a térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — visszatekintéssel. A vizsgált időszak: a 9. sz. 2. negyede

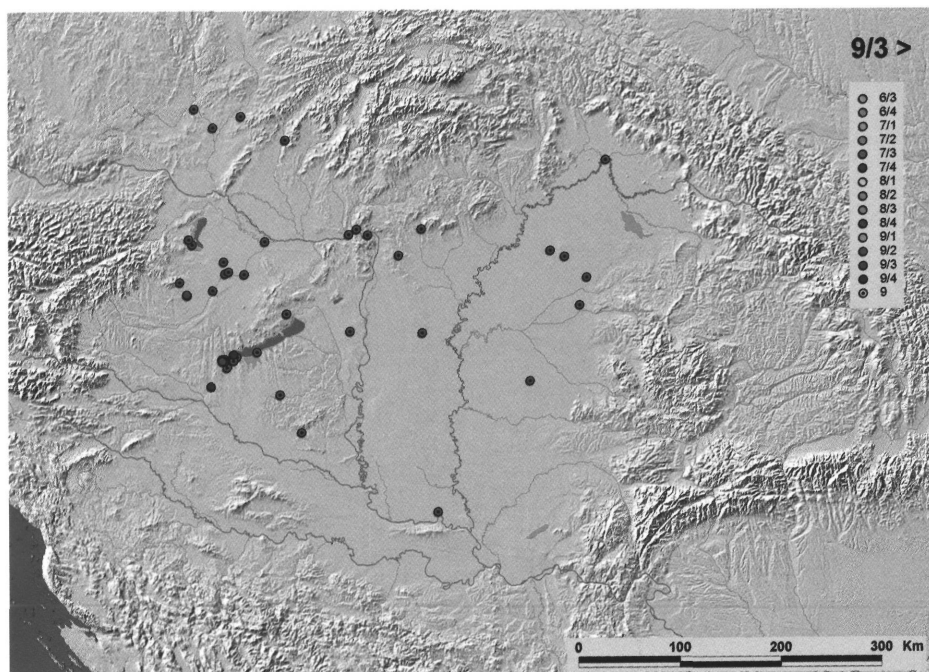
9/2b térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — előre pillantással. A vizsgált időszak: a 9. sz. 2. negyede

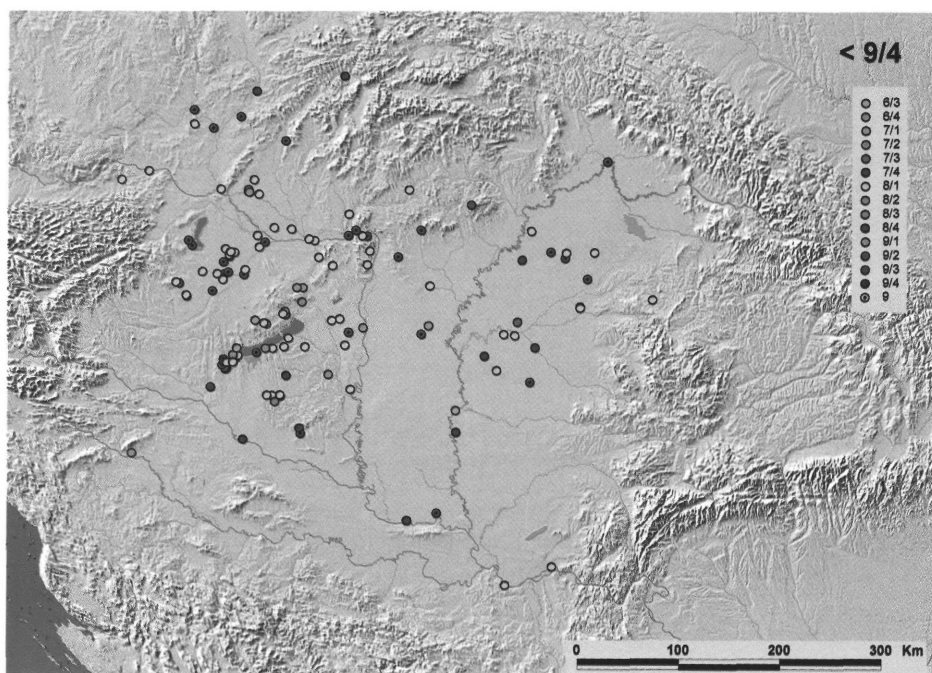
9/3a térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — visszatekintéssel. A vizsgált időszak: a 9. sz. 3. negyede

9/3b térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — előre pillantással. A vizsgált időszak: a 9. sz. 3. negyede

9/4. térkép

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyei — visszatekintéssel. A vizsgált időszak: a 9. sz. 4. negyede

TALES TOLD BY THE MAPS
CONTRIBUTION TO THE DATING PROBLEMS OF THE AVAR AGE

As a result of an international cooperation the double volume of the archaeological site cadastre of the Avar Age was published at the end of 2002 (*Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa –ADAM*). To facilitate a better survey of the 3 500 sites the present paper proposes some interconnections which touch upon methodological issues and some problems that can not be resolved at the present stage of the research. The diagrams and diffusion maps presented in breakdowns of 25 years by ADAM are suitable for following the changes of the settlement area in the Avar Age, however, they also indicate that a more precise identification of the chronological order and dating periods of the sites from the Middle Avar Age is required by means of the archaeological tipochronology. Another issue of the ADAM diagrams and maps is the need of an updated perspective of the 9th century.

József Szentpéteri

WAS DIE VERBREITUNGSKARTEN ERZÄHLEN...
BEITRÄGE ZUM PROBLEMKREIS DER DATIERUNG DER AWARENZEIT

Im Rahmen internationaler Kooperationen wurde Ende 2002 der Doppelband zu Fundstellen der Awarenzeit mit dem Titel „*Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*“ herausgegeben. Um die etwa dreieinhalbtausend Fundstätten besser überblicken zu können, werden von mir solche Zusammenhänge erwähnt, die methodische Fragen betreffen, bzw. auf einige solcher Problemkreise hinweisen, die laut heutigem Stand der Forschungen noch nicht ausreichend geklärt werden konnten. Die nach Vierteljahrhunderten aufgeteilten Diagramme nach ADAM und Landkarten zur Verbreitung sind geeignet, die Änderungen der Siedlungsgebiete der Awarenzeit zu verfolgen, machen uns jedoch zugleich klar, dass es mit Hilfe der archäologischen Tipochronologie einer präziseren Definierung der Chronologie der Fundstellen aus der mittleren Awarenzeit und ihrer Datierungsphasen als bisher bedarf; zum anderen, dass es immer aktueller wird, unsere Anschauung des 9. Jahrhunderts neu zu werten.

József Szentpéteri

TARTALOM

<i>Gabrieli Gabriella</i> : A kacagó Tomka	5
Köszöntő Tomka Péternek!	7
<i>Aszt Ágnes</i> : „Markalf hazája...” Újabb régészeti kutatások a mosoni ispáni központban	9
<i>Balogh Csilla</i> : Avar kori kettős- és többes temetkezések a Duna–Tisza közén	41
<i>Livia Bende</i> : Bestattungssitten in der zweiten Hälfte der Awarenzeit in der durch die Flüsse Körös, Tisza und Maros umgebenen Landschaft	87
<i>Bíró Szilvia</i> : Temetkezési rítusok a győri Vagongyár (Homokgödörök) római temetőjében	111
<i>Dr. Czigány Jenő</i> : Rejtélyek és talányok egy koponyalelet körül	121
<i>Egry Ildikó</i> : Egy újkőkori zoomorf edény Mosonszentmiklós — Egyéni földekről ..	127
<i>István Fórizs – Adrien Pásztor – Géza Nagy – Mária Tóth</i> : Üveganyag újrafelhasználása az avar és szarmata kori üveggyöngyök mikroszöveti és (geo)kémiai vizsgálatára tükrében	141
<i>Garam Éva</i> : Virágos palmetták és félpalmetták	151
<i>Gömöri János</i> : Korai vaskori kultikus kocsiedény Fertőendréről	165
<i>Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria</i> : Szarmata nemzetségelek a Kárpát-medencében	175
<i>Juan Cabello – Mentényi Klára</i> : A zanati rk. templom kutatása	187
<i>Juhász Irén</i> : A szarvas-rózsási későavar temető lovas sírjai	205
<i>Kiss Gábor</i> : A vasasszonyfai avar temető kettőssírjai Adatok Tomka Péter gyűjtéséhez	219
<i>Langó Péter – Mende Balázs</i> : Honfoglalás kori sírok Enesén	231
<i>László Csaba</i> : Rábaszentmiklós középkori temploma	251
<i>Lovag Zsuzsa</i> : Augsburgi ötvösművek erdélyi templomokban	263
<i>Lőrincz Barnabás</i> : Megjegyzések a cohors XIX voluntariorum c. R. egy katonájának gerulatai (Oroszvár/Bratislava–Rusovce) családi sírkövéhez ..	271
<i>Lőrinczy Gábor – Straub Péter</i> : Az avar kori padmalyos temetkezésről. Szempontok a kárpát-medencei padmalyos temetkezések értékeléséhez	277
<i>Dr. Madaras László</i> : Griffek – indák – griffes-indás művészet (Egy öcsödi temető különleges övveretei)	315
<i>Molnár Attila</i> : A Hallstatt-kultúra emlékei a Sokoró-vidéken	337
<i>Müller Róbert</i> : A mikebudai avar kengyelpár	349
<i>Pálóczi Horváth András</i> : Az elpusztult késő középkori falvak morfológiai variációi	357

<i>Prohászka Péter</i> : A wien–atzgersdorfi hunkori női sír — észrevételek a poliédervégű tűk viseléséhez1	391
<i>Révész László</i> : Magyar honfoglalás kori sírok keltezési lehetőségei. Régészeti keltezés — természettudományos keltezés	411
<i>Péter Straub</i> : Bemerkungen zum germanischen Grab von Répcelak	441
<i>Szentpéteri József</i> : Amiről a térképek mesélnek... Adalékok az avar korszak keltezési problémaköréhez	455
<i>Szőke Béla Miklós</i> : Nagy Károly hadjárata az avarok ellen 791-ben	497
<i>Takács Károly</i> : „Castrum porte Bobuth” Kapuvár és Babót az Árpád-korban	523
<i>Takács Miklós</i> : A Ménfőcsanak — Szeles dűlői lelőhelyen 1990-91-ben feltárt, Árpád-kori veremházak	537
<i>Tomka Gábor</i> : Egy reliefszobrász délnémet kancsó a 16. század közepéről	567
<i>Tóth Endre</i> : Valeria vége	579
<i>Vaday Andrea</i> : A ménfőcsanaki kelta temető kronológiai modellje1	597
<i>Vida Tivadar</i> : A budakalászi korsó lovas íjásza	611
<i>Csécs Teréz</i> : Születésnap köszöntő	621
<i>Szőnyi Eszter</i> : Gondolatok 35 év távlatában	627
<i>Fehér Csilla</i> : Tomka Péter cikkeinek bibliográfiája	629
Összesített rövidítésjegyzék	635
TABULA GRATULATORIA	639

SUMMARY

<i>Gabrieli Gabriella</i> : The laughing Tomka	5
Salutation to Tomka Péter	7
<i>Aszt Ágnes</i> : „Markalf's Home” Recent archaeological findings in the bailiff centre of Moson County	9
<i>Balogh Csilla</i> : Dual and multiple burials in the region between the Danube and the Tisza River from the Avar Age	41
<i>Livia Bende</i> : Burial customs in the second half of the Avar Age in the area bordered by the Körös, Tisza and Maros Rivers	87
<i>Bíró Szilvia</i> : Burial rites in the Roman cemetery of Győr Vagongyár (Homokgödrök)	111
<i>Dr. Czigány Jenő</i> : Mysteries and riddles around a skull find	121
<i>Egry Ildikó</i> : A Neolithic zoomorphic vessel from Mosonszentmiklós – Egyéni földek	127
<i>István Fórizs – Adrien Pásztor – Géza Nagy – Mária Tóth</i> : Recycling of glassy material revealed by microtextural and geochemical investigations of Avar and Sarmatian Period glass beads	141
<i>Garam Éva</i> : Floral ornamented palmettes and semi-palmettes Contribution to the origin of the silver plate of Ada	151
<i>Gömöri János</i> : Grave of the East-Hallstatt Culture with a cultic wagon from Fertőendréd (Sopron County)	165
<i>Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria</i> : Sarmatian clan signs in the Carpathian Basin ..	175
<i>Juan Cabello – Mentényi Klára</i> : The research of the Catholic church of Zanat ..	187
<i>Juhász Irén</i> : Graves with horses in Szarvas-Rózsás from the late Avar Period ..	205
<i>Kiss Gábor</i> : Dual graves in the Avar cemetery of Vasasszonyfa Contribution to Péter Tomka's findings	219
<i>Langó Péter – Mende Balázs</i> : Graves from the Age of the Magyar Conquest in Enese	231
<i>László Csaba</i> : The medieval church of Rábaszentmiklós	251
<i>Lovag Zsuzsa</i> : Goldsmith works of Augsburg in the Transylvanian churches ...	263
<i>Lőrincz Barnabás</i> : A family tombstone of a soldier of the Cohors XIX voluntariorum c. R. from Gerulata	271
<i>Lőrinczy Gábor – Straub Péter</i> : Notes on the bench-structured graves of the Avar Age. Aspects of the bench-structured graves in the Carpathian Basin	277
<i>Dr. Madaras László</i> : The art of griffons and tendrils	315
<i>Molnár Attila</i> : The remains of the Hallstatt Culture in the Sokoró Region	337
<i>Müller Róbert</i> : Avar pair of stirrups of Mikebuda	349

<i>Pálóczi Horváth András</i> : The morphological variations of the ruined villages from the late Medieval Ages	357
<i>Prohászka Péter</i> : Woman's grave of hun period from Vienna-Atzgersdorf –Reflections to the pins with polieder head	391
<i>Révész László</i> : Dating options of the graves from the time of the Magyar conquest. Archaeological dating – scientific dating	411
<i>Péter Straub</i> : Notes on the German Grave of Répcelak	441
<i>Szentpéteri József</i> : Tales told by the maps Contribution to the dating problems of the Avar Age	455
<i>Szőke Béla Miklós</i> : Charlemagne's campaign against the Avars in 791	497
<i>Takács Károly</i> : "Castrum porte Bobuth" Kapuvár and Babót in the Árpadian Age	523
<i>Takács Miklós</i> : Pit-houses from the Árpád Age found at the site of Ménfőcsanak-Szeles dűlő in 1990-91	537
<i>Tomka Gábor</i> : A relief-ornamented South German JUG from the 16th century ..	567
<i>Tóth Endre</i> : The end of Valeria	579
<i>Vaday Andrea</i> : The chronological model of the Celtic cemetery of Ménfőcsanak ...	597
<i>Vida Tivadar</i> : Riding bowman on the jar of Budakalász	611
<i>Csécs Teréz</i> : Happy birthday to Tomka Péter	621
<i>Szőnyi Eszter</i> : Memories of the past 35 years	627
<i>Fehér Csilla</i> : Bibliography of the articles of Tomka Péter	629
TABULA GRATULATORIA	639

INHALT

<i>Gabrieli Gabriella</i> : Der lächende Tomka	5
Begrüssung zu Tomka Péter	7
<i>Aszt Ágnes</i> : „Markalfs Heimat“ Neue archäologische Forschungen im Zentrum der Mosoner Gespanschaft	9
<i>Balogh Csilla</i> : Doppel- und Mehrfachbestattungen aus der Awarenzeit im Donau-Theiß-Zwischenstromland	41
<i>Livia Bende</i> : Bestattungssitten in der zweiten Hälfte der Awarenzeit in der durch die Flüsse Körös, Tisza und Maros umgebenen Landschaft	87
<i>Bíró Szilvia</i> : Bestattungsriten im Friedhof aus der Römerzeit der Győrer Waggonwerke (Homokgödörök)	111
<i>Dr. Czigány Jenő</i> : Rätsel um einen Schädel Fund	121
<i>Egry Ildikó</i> : Zoomorph-Gefäß aus dem Neolithikum, gefunden auf privatem Boden in der Gegend von Mosonszentmiklós ...	127
<i>István Fórizs – Adrien Pásztor – Géza Nagy – Mária Tóth</i> : Wiederverwertung von Glasmaterial im Spiegel (geo)chemischer und Mikrogewebe- Untersuchungen von Glasperlen aus der Zeit der Awaren und Sarmaten .	141
<i>Garam Éva</i> : Blüten-Palmetten und Halbpalmetten Beiträge zur Datierung der Silberschale von Ada	151
<i>Gömöri János</i> : Grab der Osthallstattkultur mit Wagengefäß aus Fertőendréd (Kom. Sopron, Ungarn)	165
<i>Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria</i> : Nationale Zeichen der Sarmaten im Karpatenbecken	175
<i>Juan Cabello – Mentényi Klára</i> : Erforschungen der Röm.-Kath. Kirche zu Zanath	187
<i>Juhász Irén</i> : Rittergräber des Spätawarischen Friedhofes Szarvas-Rózsás	205
<i>Kiss Gábor</i> : Doppelgräber des awarischen Friedhofes in Vasasszonyfa. Daten zur Sammlung von Péter Tomka	219
<i>Langó Péter – Mende Balázs</i> : Gräber aus der Zeit der Landnahme in Enese	231
<i>László Csaba</i> : Die mittelalterliche Kirche in Rábászentmiklós	251
<i>Lovag Zsuzsa</i> : Augsburger Goldschmiedearbeiten in Kirchen Siebenbürgens ...	263
<i>Lőrincz Barnabás</i> : Zur Familiengrabstele eines Soldaten der cohors XIX voluntariorum c. R. aus Gerulata	271
<i>Lőrinczy Gábor – Straub Péter</i> : Über die awarenzeitlichen Nischengräber. Angaben zur Bewertung der Nischengräber des Karpatenbeckens	277
<i>Dr. Madaras László</i> : Greif-Ranken – Kunst der Greif-Ranken	315
<i>Molnár Attila</i> : Funde und Fundorte der Hallstattkultur in der Sokoró-Region ...	337
<i>Müller Róbert</i> : Awarische Steigbügelpaar von Mikebuda	349

<i>Pálóczi Horváth András</i> : Morphologische Variationen der zerstörten Dörfer aus dem späten Mittelalter	357
<i>Prohászka Péter</i> : Das hunnenzeitliche Frauengrab von Wien-Atzgersdorf – Bemerkungen zur Tracht der Nadeln mit Poliederknopf	391
<i>Révész László</i> : Möglichkeiten einer Datierung der Gräber aus der Zeit der Landnahme durch die Ungarn. Archäologische Datierung – naturwissenschaftliche Datierung	411
<i>Péter Straub</i> : Bemerkungen zum germanischen Grab von Répcelak	441
<i>Szentpéteri József</i> : Was die Verbreitungskarten erzählen... Beiträge zum Problemkreis der Datierung der Awarenzeit	455
<i>Szőke Béla Miklós</i> : Feldzug Karls des Große gegen die Awaren im Jahre 791 ...	497
<i>Takács Károly</i> : „Castrum porte Bobuth” Kapuvár und Babót in der Arpadenzeit	523
<i>Takács Miklós</i> : Grubenhäuser aus der Arpadenzeit, entdeckt 1990-91 am Fundort Ménfőcsanak – Szeles dűlő	537
<i>Tomka Gábor</i> : Ein reliefgeschmückter süddeutscher Krug aus der Mitte des 16. Jahrhunderts	567
<i>Tóth Endre</i> : Das Ende der Provinz Valeria	579
<i>Vaday Andrea</i> : Chronologisches Modell des Kelten-Friedhofes von Ménfőcsanak ..	597
<i>Vida Tivadar</i> : Der Reiterbogenschütze des Kruges aus Budakalász	611
<i>Csécs Teréz</i> : Geburtstagsbegrüßung	621
<i>Szőnyi Eszter</i> : Gedanken über die 35 Jahren	627
<i>Fehér Csilla</i> : Bibliographie der Aufsätze von Tomka Péter	629
TABULA GRATULATORIA	639

E SZÁMUNK SZERZŐI

Aszt Ágnes

régész, Hansági Múzeum, Mosonmagyaróvár

M. Bally-Fettich

Hollandia

Balogh Csilla

régész, Móra Ferenc Múzeum, Szeged

Bende Livia

régész, Móra Ferenc Múzeum, Szeged

Bíró Szilvia

régész, Xántus János Múzeum, Győr

Dr. Czigány Jenő

nyugalmazott főorvos, Győr

Csécs Teréz

könyvtáros, Xántus János Múzeum, Győr

M. Egry Ildikó

régész, Xántus János Múzeum, Győr

Fehér Csilla

Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr

Fórizs István

fizikus, tudományos főmunkatárs, MTA Geokémiai Kutató Intézet, Budapest

Gabrieli Gabriella

régész, Soproni Múzeum, Sopron

Garam Éva

régész, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Dr. Gömöri János

régész, Soproni Múzeum, Sopron

Istvánovits Eszter

régész, Josa András Múzeum, Nyíregyháza

Juan Cabello

régész, ÁMRK, Budapest

Dr. Juhász Irén

régész, nyugalmazott múzeumigazgató, Szarvas

Kiss Gábor

régész, Helytörténeti Múzeum, Vasvár

Kulcsár Valéria

régész, Petőfi Múzeum, Aszód

Langó Péter

régész, MTA Régészeti Intézet, Budapest

László Csaba

régész, ÁMRK, Budapest

F. Lovag Zsuzsa

régész-művészettörténész, Budapest

Lőrincz Barnabás

régész, ELTE BTK Ókortörténeti Tanszék, Budapest

Lőrinczy Gábor
régész, Móra Ferenc Múzeum, Szeged

Dr. Madaras László
régész, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Ig., Szolnok

Mende Balázs
régész, MTA Régészeti Intézet, Budapest

Mentényi Klára
régész, ÁMRK, Budapest

Molnár Attila
régész, Győr

Dr. Müller Róbert
régész, nyugalmazott múzeumigazgató, Keszthely

Nagy Géza
fizikus, nyugalmazott tudományos munkatárs, MTA Geokémiai Kutató Intézet, Budapest

Dr. Pálóczi Horváth András
régész-történész, Mezőgazdasági Múzeum, Budapest

Pásztor Adrien
régész, Budapest

Prohászka Péter
régész, Esztergom

Révész László
régész, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Straub Péter
régész, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, Zalaegerszeg

Szentpéteri József
történész, MTA Társadalomtudományi Főosztály, Budapest

Szőke Béla Miklós
régész, MTA Régészeti Intézet, Budapest

Szőnyi Eszter
régész, nyugalmazott múzeumigazgató, Győr

Takács Károly
régész-történész, Győr

Takács Miklós
régész, MTA Régészeti Intézet, Budapest

Dr. Tomka Gábor
régész, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Dr. Tóth Endre
régész, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Tóth Mária
tudományos munkatárs, MTA Geokémiai Kutató Intézet, Budapest

Vaday Andrea
régész, MTA Régészeti Intézet, Budapest

Vida Tivadar
régész, MTA Régészeti Intézet, Budapest